

De Willem Amtsz Hoeve

***Cultuurhistorische Effectrapportage
In opdracht van de gemeente Zeist***

stichting Welstandszorg Noord-Holland

De Willem Amtsz Hoeve

**Cultuurhistorische Effectrapportage
In opdracht van de gemeente Zeist**

**Stichting
Welstandszorg
Noord-Holland**

i.s.m.

Jef Muhren; Muhren Urban Design (MUD)

Marijke Beek; Beek & Kooiman Cultuurhistorie

Marinus Kooiman; Beek & Kooiman Cultuurhistorie

Aard-Jan Wullink; Archeological Research & Consultancy (ARC bv);

John Dekker; John Dekker advies & ondersteuning

Alkmaar, mei 2005

Inhoud

6 Voorwoord

7 1 Inleiding

- 1.1 Aanleiding
- 1.2 Vraagstelling
- 1.3 Aanpak en opbouw van de CHER

13 2. De geschiedenis van het gebied

- 2.1 Beschrijving ligging Utrechtse Heuvelrug
- 2.2 Geologie en landschap
- 2.3 Archeologie
- 2.4 Booronderzoek
- 2.5 Situatie rond 1850
- 2.6 Den Dolder tot begin 20ste eeuw

25 3. De Willem Arntsz Hoeve

- 3.1 De Willem Arntsz Stichting en de boerderij
- 3.2 Ontstaan van de buitenstichting ; de periode Poggenbeek
- 3.3 De situatie rond 1915/1927
- 3.4 De periode Mertens
- 3.5 De Willem Arntsz Hoeve na WOII
- 3.6 Huidige situatie

45 4. Cultuurhistorische waarden

- 4.1 Inleiding
- 4.2 Psychiatrische principes en terreinontwerp
- 4.3 Waardering
- 4.4 Conclusies en aanbevelingen

53 5. Cultuurhistorische waarden en het Masterplan

- 5.1 Hoofdlijnen masterplan
- 5.3 Effectbeoordeling
- 5.5 Conclusies en aanbevelingen

69 6. Beleid en instrumenten

- 6.1 Inleiding
- 6.2 Cultuurhistorie en archeologie in het bestemmingsplan
- 6.3 Planbegeleiding en supervisie
- 6.4 Richtlijnen architectuur en welstand
- 6.5 Richtlijnen buitenruimte
- 6.6 Richtlijnen archeologie

81 Bronnen

84 Colofon

Bijlagen

- 1. Archeologische rapportage

Voorwoord

De stichting WZNH is een bureau voor de ondersteuning van 12 welstands- en monumentenadviescommissies in 48 gemeenten in Noord-Holland. De laatste jaren zijn in al deze gemeenten ruimtelijke studies gedaan en beleidsnota's opgesteld om het welstandsadvieswerk te onderbouwen. Daartoe zijn ook historische studies gemaakt van de architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke karakteristiek van buurten, stadsdelen en landschappen. Er werd vanuit het kleine centrale bureau van de stichting Welstandszorg Noord-Holland samengewerkt met stedenbouwkundigen, planologen en landschapontwerpers. Het bureau is gevestigd in Alkmaar, heeft een staf van zes personen met kwalificaties in de sfeer van architectuur, stedenbouw en cultuurhistorie.

De Cultuurhistorische Effectrapportage voor de Willem Arntszhoeve is opgezet vanuit dit bureau met behulp van gekwalificeerde specialisten. Dit in nauwe samenwerking met de opdrachtgever de gemeente Zeist, de initiatiefnemers Altrecht geestelijke gezondheidszorg en de Stichting De Seyster Veste en ondersteund door West 8 urban design & landscape architecture bv, de provincie Utrecht en de RDMZ.

Door de inbreng van al deze betrokkenen wordt bereikt dat de cultuurhistorische waarden in het gebied kunnen worden beheerd en beschermd maar ook als inspiratie kunnen dienen voor ontwikkelingen die gericht zijn op het realiseren van een nieuwe laag in de geschiedenis op deze plek.

Noud de Vreeze,
Directeur van de Stichting Welstandszorg Noord Holland

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

1.2 Vraagstelling

1.3 Aanpak en opbouw van de CHER

1.1 Aanleiding

Voor de sturing van de ontwikkelingen op het terrein van de W.A.-stichting te Den Dolder is in opdracht van de eigenaar gebruiker (De Stichting Altrecht) door het bureau West 8 een concept Masterplan 'Cox Kwartier' opgesteld (april 2005). Hierin worden ontwikkelingen voorgesteld bestaande uit sloop, nieuwbouw, herinrichting van bestaande panden en natuurontwikkeling. In het masterplan zijn de principes voor die ontwikkelingen vastgelegd, maar nog niet de feitelijke ontwikkelingen zelf. Uitgangspunt voor de plannen is onder andere behoud van cultuurhistorie door herontwikkeling en nieuwbouw.

De voorgestelde ontwikkelingen kunnen invloed hebben op aanwezige cultuurhistorische waarden. In dit kader is door de gemeente Zeist besloten, hierbij ondersteund door provincie en RDMZ, om het effect van de ingrepen op de cultuurhistorische betekenis van de Willem Arntsz hoeve te laten onderzoeken door middel van een Cultuurhistorisch Effectrapportage (CHER). Dit met name gericht op de archeologische, historisch geografische, stedenbouwkundige en landschapsarchitectonische betekenis van het complex.

De historische stedenbouw (inclusief landschap) is naar het oordeel van de gemeente Zeist het aspect dat de meeste nadruk verdient. Het handelt hierbij om de analyse van het totale concept van een dergelijke instelling. Diverse gebouwen op het terrein zijn rijksmonument. De gemeente Zeist heeft bovendien aanvullend met name aan de dwarsassen diverse gemeentelijke monumenten aangewezen. Hierbij is ook de structuur, de stedenbouwkundige opzet en de relatie tussen gebouwen en omgeving als gemeentelijke monumentale structuur (zonder formele status) aangewezen.

1.2 Vraagstelling

Opdracht

Voor het opstellen van deze CHER, is de stichting WZNH als opdrachtnemer verantwoordelijk; uitvoerende werkzaamheden zijn onder supervisie van de stichting WZNH verricht door het Bureau Muhren Urban Design uit Leeuwarden, het bureau Beek & Kooiman Cultuurhistorie uit Amsterdam, het bureau ARC uit Groningen en het bureau John Dekker A&O te Waarland.

Doel

Belangrijkste doel van de CHER, is ervoor te zorgen dat in de diverse stadia van planontwikkeling in een dergelijk kwetsbaar gebied de cultuurhistorische waarde steeds in de belangenafweging kan worden meegenomen. Het is een kader voor beoordelende instanties, zoals de RdMZ, de Provincie Utrecht en het betrokken gemeentebestuur van Zeist, om goed beargumenteerd te kunnen oordelen over de (cultuurhistorische) kwaliteit van de stedenbouwkundige plannen, landschapsplannen en bouwplannen die voor dit gebied zijn opgesteld en de effecten van die plannen op de bestaande cultuurhistorische waarden. Ook is het een kader ten behoeve van beheer van de cultuurhistorische waarde op langere termijn. Dit kan tot uiting komen in aanwijzingen ten behoeve van ruimtelijke beleidsinstrumenten als het bestemmingsplan.

Op verschillende schaalniveaus en vanuit verschillende invalshoeken zijn aanwezige cultuurhistorische waarden, de kwetsbaarheid ervan en de wijze waarop met deze waarden het best kan worden omgegaan, uitvoerig omschreven. In deze CHER is gestreefd naar een integratie tussen de disciplines archeologie, historische stedenbouw en historische bouwkunst. De CHER heeft betrekking op de middenas en de historische hoofd- zijassen. Uiteraard is een ruimer gebied in de analyse worden betrokken.

1.3 Aanpak en opbouw van de CHER

Figuur 1; plan- en onderzoeksgebied (onderliggend kaartbeeld West 8)

Aanpak

Uitgangspunt is het vastleggen van alleen die kennis die nodig is ter beschrijving van de voor planontwikkeling relevante cultuurhistorische kennis op zodanige wijze dat hieruit voor het planontwikkelingsproces en voor het te voeren ruimtelijk beleid sturende aanwijzingen kunnen worden gegeven. De historische stedenbouw en de historische groenstructuur zijn de belangrijkste aandachtspunten. Het gaat hierbij om een analyse van de ontwerputgangspunten voor een dergelijke instelling in samenhang met de sociaal-maatschappelijke opvattingen destijds. De aanwezige historische bebouwing is uitgebreid omschreven en bij de gemeente Zeist beschikbaar en wordt hier dan ook verder buiten beschouwing gelaten.

Archeologisch onderzoek

Het archeologische gedeelte van de CHER is gebaseerd op het door ARC bv uitgevoerde archeologisch inventariserend veldonderzoek, 1^e (verkennde) fase (A.J. Wullink, 2005).

Het inventariserend veldonderzoek bestaat uit een bureauonderzoek en een booronderzoek. Het bureauonderzoek heeft tot doel om aan de hand van bekende gegevens de archeologische verwachting voor de onderzoekslocatie te bepalen. Door middel van het booronderzoek wordt vervolgens deze verwachting getoetst en eventueel aangevuld.

Voor het bureauonderzoek is gebruik gemaakt van Archis, de landelijke archeologische database van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, geologische, geomorfologische en bodemkundige kaarten, historisch-topografisch kaartmateriaal en relevante literatuur.

Omdat het hier een eerste, verkennende, fase van het IVO betreft is een relatief klein aantal boringen geplaatst om de koppeling tussen bodem en geomorfologie en daarmee de archeologische verwachting, zoals die in het bureau-onderzoek is aangetoond, te toetsen en te verfijnen. Hierbij is ook rekening gehouden met eventuele toekomstige bouwlocaties. Binnen de Historische Middenas zijn 26 boringen geplaatst. Ten noorden van de middenas zijn vier boringen geplaatst, ten zuiden hiervan één boring. De boringen zijn geplaatst tot in het onverstoord moedermateriaal, gemiddeld 1 m beneden maaiveld (m - mv). Voor het boren is gebruik gemaakt van een edelmanboor met een diameter van 7 cm. De boorkernen zijn zorgvuldig uitgelegd, waarbij de opeenvolgende bodemlagen

precies konden worden beschreven en opgemeten. Vervolgens werd de bodemopbouw per boring beschreven en is er gelet op de aanwezigheid van archeologische indicatoren zoals aardewerkfragmenten, houtskool, fosfaatvlekken, vuursteen, natuursteen, verbrand leem en bot. Er is geen oppervlaktekartering uitgevoerd, aangezien de onderzoekslocatie begroeid, verhard, dan wel bebouwd is.

De cultuurhistorische analyse en het archeologisch onderzoek hebben geleid tot de vaststelling van cultuurhistorische waarden. Aan de hand van de ontwerpprincipes van het complex zijn conclusies en aanbevelingen geformuleerd gericht op behoud en eventueel herstel van cultuurhistorische waarden.

Masterplan en beleidsvertaling

Na de analyse is bekeken wat de invloed op de cultuurhistorische waarden is van de gekozen planprincipes uit het Masterplan 'Cox Kwartier'. Dit heeft geresulteerd in een beoordeling en aanbevelingen. In het laatste deel van de CHER is tenslotte aangegeven hoe de cultuurhistorische waarden in de verdere ontwikkeling van het gebied kunnen worden gewaarborgd, zowel in de verdere planontwikkeling als in het vast te stellen ruimtelijk beleid. Een aanzet is gegeven voor een structurele inbreng van CHER informatie in het planontwikkelingstraject, op alle schaalniveaus.

2. De geschiedenis van het gebied

2.1 Beschrijving ligging Utrechtse Heuvelrug

2.2 Geologie en landschap

2.3 Archeologie

2.4 Booronderzoek

2.5 Situatie rond 1850

2.6 Den Dolder tot begin 20ste eeuw

2.1 Beschrijving ligging Utrechtse Heuvelrug

Het gebied waar de Willem Arntsz Hoeve is gevestigd, Den Dolder, ligt op de noordflank van de Utrechtse Heuvelrug. Het instellingsterrein ligt op ongeveer 5 m +NAP, met uitschieters rond de +10. De Heuvelrug helt hier naar het noorden af. De oorspronkelijke Biltsche Duinen (nu Bosch en Duin) ten zuiden van Den Dolder liggen op zo'n 8 – 14m +NAP, de Soesterberg reikt tot boven +40. Naar het noorden toe neemt de hoogte af naar zo'n +2.5 op het landgoed Pijnenburg (gem. Baarn). Het reliëf is het gevolg van de ijstijden; de Utrechtse Heuvelrug is een glaciale stuwwal.

2.2 Geologie en landschap

Op basis van de geologische overzichtskaart (1:600.000) van Nederland, die is gebaseerd op De Mulder et al. (2003), de geomorfologische kaart (1:50.000) en de bodemkaart van het gebied, kan de volgende geologische ontwikkeling worden geschetst.

Het terrein van de Willem Arntszhoeve ligt ten noordwesten van de stuwwal van Den Dolder, die deel uit maakt van de Utrechtse Heuvelrug. De Utrechtse Heuvelrug is gevormd tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saale-glaciaal (370 - 130ka BP¹). Tijdens dit glaciaal werden pleistocene fluviatile afzettingen door Scandinavisch landijs opgestuwd en vormden zo het reliëf dat landschapsbepalend is voor Midden-Nederland. De stuwwal van Den Dolder is oost-west georiënteerd en staat loodrecht op de rest van de Utrechtse Heuvelrug. Ten westen van de Utrechtse heuvelrug en ten zuiden van de stuwwal van Den Dolder worden smeltwaterafzettingen aangetroffen, die ook zijn afgezet tijdens het Saalien. Deze smeltwater- of glaciofluviatile afzettingen bestaan uit grof zand en grind en behoren tot het Laagpakket van Schaarsbergen, Formatie van Drente. Geomorfologisch gezien vormen deze glaciofluviatile afzettingen smeltwaterwaaiers (sandrs) en smeltwatervlaktes (sandr-vlaktes).

Tijdens een groot deel van het laatste glaciaal, het Weichselien (115 - 10ka BP), heerste er in Nederland een poolklimaat. Er is praktisch geen begroeiing en de wind heeft vrij spel, waardoor bestaande afzettingen worden geërodeerd om elders als dekzanden te worden afgezet, zo ook rondom de Utrechtse Heuvelrug. Deze dekzanden behoren tot het Laagpakket van Wierden (Formatie Boxtel). De dekzanden die op de flanken van de stuwwal worden afgezet, worden gordel-dekzanden genoemd.

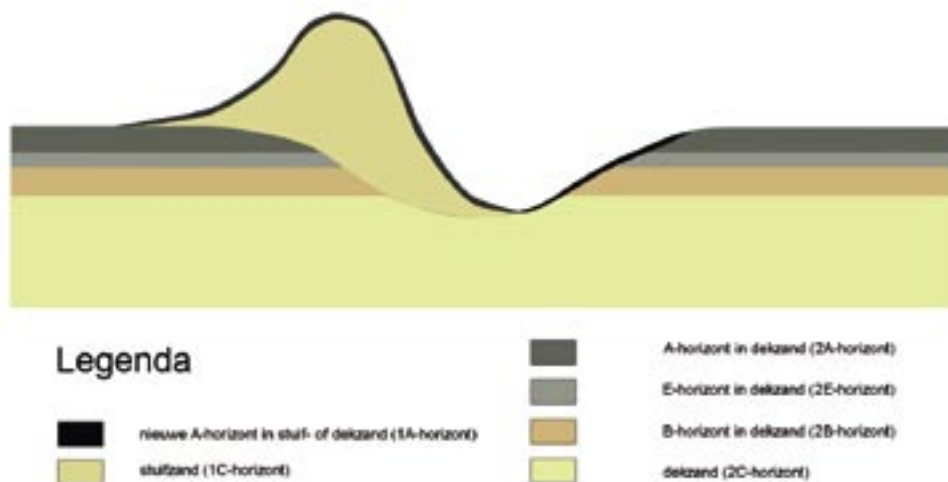
Gedurende het grootste deel van het Holoceen (10ka BP - heden) staat de geologische ontwikkeling rondom de stuwwallen stil en is het gebied grotendeels begroeid met loofbos.. Vanaf de Late Middeleeuwen neemt de bevolkingsdruk toe en ontstaan er door houtkap en overbegrazing uitgestrekte heidevelden. Door het op steken van heideplaggen ontstaan er grote zandverstuivingen rondom de Utrechtse Heuvelrug. Deze zandverstuivingen vormen het Laagpakket van Kootwijk (Formatie van Boxtel). Geomorfologisch worden lage en hoge land- en stuifduinen onderscheiden. Het verschil tussen land- en stuifduinen is een kwestie van begroeiing: landduinen zijn begroeid, stuifduinen niet.

¹ ka (kilo année, kilojaar) is de wetenschappelijke notatie voor 1000 jaar. BP staat voor 'Before Present' en wordt gebruikt om absolute dateringen weer te geven ten opzichte van het afgesproken referentiejaar 1950. 10ka BP betekent dus 10.000 jaar voor 1950 ofwel 8050 v. Chr.

2.3 Archeologie

Binnen de onderzoekslocatie zijn zowel dekzanden als stuifzanden te vinden. In de dekzanden is een haarpodzolbodempoderm gevormd, terwijl de stuifzanden tot de duinvaaggronden worden gerekend.

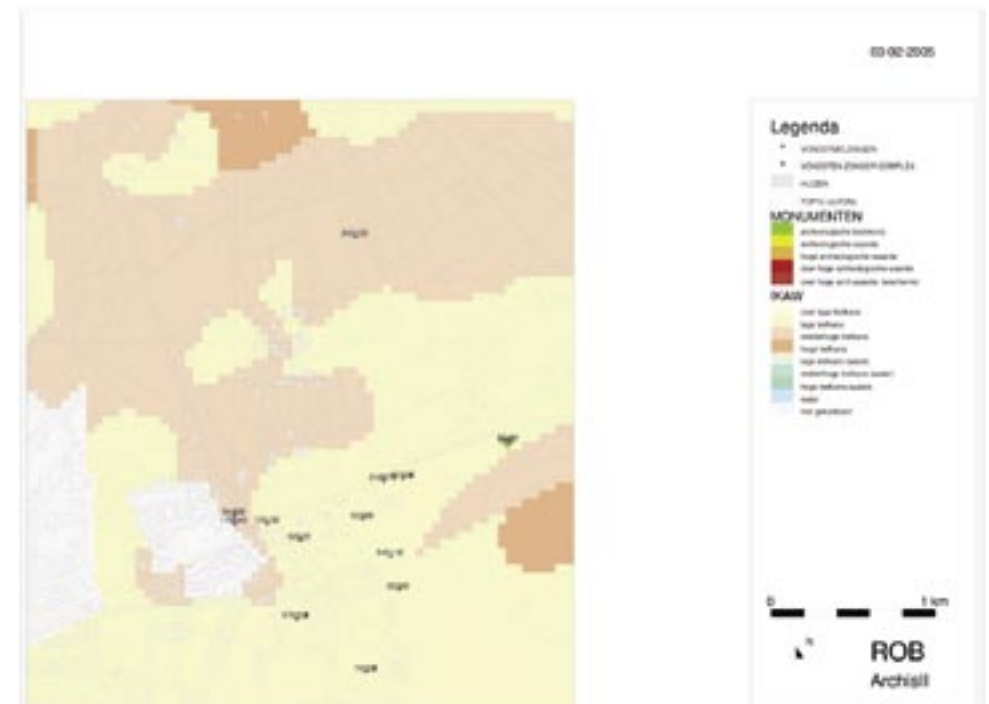
Omdat de stuifzanden lokaal verstoven dekzanden zijn valt te verwachten dat er een aantal verschillende bodemprofielen worden aangetroffen. Voor de archeologie zijn vooral van belang de intacte podzolprofielen in het dekzand, al dan niet afgedekt door stuifzand. Andere mogelijkheden die zich voor kunnen doen, zijn geheel of gedeeltelijk verdwenen podzolprofielen, al dan niet afgedekt door stuifzanden. Een schematisch overzicht van de verschillende mogelijkheden is te vinden in figuur 2.

Figuur 2; Schematische tekening van de mogelijke opeenvolgingen in het bodemprofiel.

Afbeelding: A.J. Wullink

Volgens de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (zie figuur 3.) uit de archeologische database van het ROB, Archis, hebben de voormalige stuifzanden een lage archeologische verwachtingswaarde en de dekzanden een middelhoge verwachtingswaarde.

Figuur 3; Indicatieve kaart Archeologische Waarden (IKAW).

Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archisil, 3 februari 2005

Uit Archis blijkt verder dat ten zuiden van de onderzoekslocatie, rondom de spoorlijn Utrecht-Amersfoort, tien vondsten zijn gedaan, die in onderstaande tabel zijn weergegeven.

nummer	vondst	periode
82302	fibula, munt, keramiek	Middeleeuwen
92208	standvoetbeker-aardewerk	Neolithicum
92209	hamerbijl	Neolithicum/ IJzertijd
92622	potbeker	Neolithicum/Bronstijd
94391	dubieuze grafheuvel	Neolithicum/IJzertijd
94499	steengoed	Late Middeleeuwen
176132	handgevormd aardewerk	IJzertijd
176205	greppel/sloot, handgevormd aardewerk	IJzertijd
178045	fundering kloostercomplex	Middeleeuwen/Nieuwe Tijd
218278	dolk (onderdeel)	Bronstijd

Figuur 4; vondstentabel

In de omgeving van de onderzoekslocatie zijn verder een tweetal vondstmeldingen gedaan. Ten noorden van de onderzoekslocatie worden de resten vermoed van een boerderij annex herberg, het 'Hooge Huys' die al voor 1700 moet zijn verdwenen (vondstmelding 243120). Ten zuiden van de onderzoekslocatie zouden zich de resten van een verdwenen esdorp, 'Hoog Hees' bevinden, dat in de 17^e eeuw nog als uitvalsbasis voor roversbenden diende (vondstmelding 243116). Uit de vondsten kan worden geconcludeerd dat het gebied bewoond is sinds het Neolithicum. De dubieuze grafheuvel heeft de status van monument van archeologische betekenis. De ROB (Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) heeft naar aanleiding van de gevonden dolk (zie bovenstaande tabel), ten zuiden van de spoorlijn Utrecht-Amersfoort, circa 700 m ten zuidoosten van de historische middenas een opgraving verricht. Tijdens deze opgraving zijn de resten van grafheuvels uit de Bronstijd aangetroffen, alsmede sporen van een middeleeuwse nederzetting (11^e en 12^e eeuw). Na deze bewoningsfase is er ter plaatse landbouw bedreven, zoals blijkt uit de aangetroffen ploegvoor. Boven de ploegvoor bevindt zich 0,4 m stuifzand met daarin vegetatiehorizonten die aangeven dat de verstuiving gefaseerd is verlopen. Aan de top van het stuifzand zijn scherven uit de 14^e eeuw aangetroffen, hetgeen inhoudt dat de verstuiving van de dekzanden voor die tijd moet zijn begon-

nen (Van Doesburg & Drenth, in voorbereiding).

Bovenstaande vondsten tonen aan dat de omgeving van de onderzoekslocatie bewoond is vanaf het Neolithicum. Het ROB-onderzoek toont verder aan dat, zoals in paragraaf 2.2 al wordt verondersteld, onder het stuifzand nog intacte podzolbodems aanwezig kunnen zijn, waarin sporen van neolithische ouderdom en jonger aanwezig kunnen zijn.

De specifieke archeologische verwachting voor de onderzoekslocatie is dus als volgt: op die delen van de onderzoekslocatie waar een, al dan niet overstoven, intacte podzolbodem aanwezig is, kunnen archeologische sporen worden aangetroffen van neolithische ouderdom of jonger.

2.4 Booronderzoek

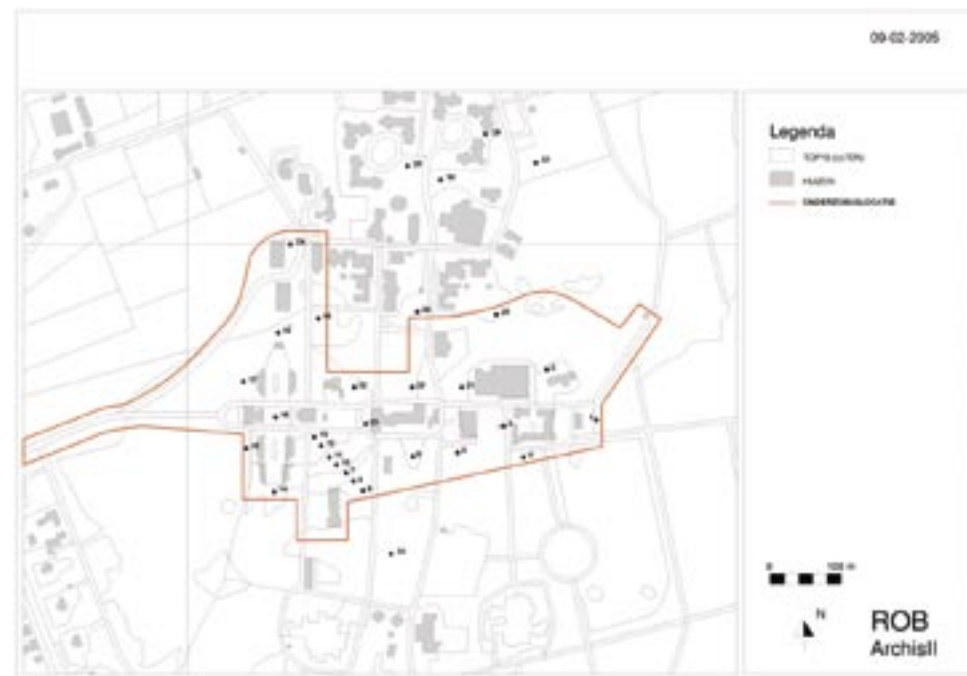
Voor het booronderzoek zijn 31 boringen geplaatst. De locatie van deze boringen is weergegeven in figuur 5. Een beschrijving van de boringen is gegeven in bijlage 1.

Uit het bureauonderzoek (zie 2.2 en 2.3) komt naar voren dat op de onderzoekslocatie dekzanden en stuifzanden voorkomen. De dekzanden hebben een middelhoge archeologische verwachting, de stuifzanden een lage. De verstuingen zijn in het veld goed te herkennen vanwege de grote reliëfverschillen op korte afstand. Door de lokale aard van de verstuingen kan het bodemprofiel op korte afstand sterk variëren. Dit is ook uit het booronderzoek gebleken.

Op grote delen van het terrein is de oorspronkelijke podzolbodem geheel of gedeeltelijk door verstuing verdwenen (boring 7, 8, 10 t/m 13, 17, 20, 22, 25, 28). In boringen 9 en 15 wordt een intact podzolprofiel aangetroffen onder het stuifzand. In boringen 1, 14, 24 en 27 worden onverstoorde podzolprofielen aan het oppervlak aangetroffen. Naast de verstoringen door verstuing zijn er ook nog verstoringen van antropogene aard aan te wijzen. In boringen 3, 4, 5, 18, 30 en 31 wordt een intact podzolprofiel aangetroffen onder een ophogingslaag of een geroerde laag. In de boringen 2, 6, 16, 19, 21, 26 en 29 zijn geen intacte podzolprofielen aangetroffen zie ook figuur 25.

Tijdens het booronderzoek zijn monsters genomen van de onverstoorde podzolprofielen. In deze monsters zijn, na zieving op een 1 mm-zeef, geen archeologica aangetroffen.

Het beeld dat wordt geschetst door het booronderzoek is als volgt. Door verstuing en egalisatie is ter plaatse van de bebouwing van de historische middenas en op het terrein van Reinaerde de archeologisch interessante podzolbodem geheel of gedeeltelijk verdwenen. In het bosgebied tussen Reinaerde en de middenas en de verstuingen ten zuiden hiervan is de podzolbodem door verstuing geheel of gedeeltelijk verdwenen. Wegens de lokale aard van de verstuingen kan niet worden uitgesloten dat er in deze gebieden intacte podzolprofielen aanwezig zijn onder het stuifzand. Op de overige delen van het terrein die minder door verstuing en dus egalisatie zijn aangetast zijn intacte podzolprofielen aangetroffen, al dan niet bedekt door een antropogeen dek, of met een geroerde toplaag.

Figuur 5; Boorpuntenkaart.

Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 9 februari 2005, bewerkt door A.J. Wullink.

2.5 Situatie rond 1850

Halverwege de 19e eeuw bestond het gebied grotendeels uit heidevelden, in feite gedegradieerd bos (m.n. gevolg houtkap en overbeweiding), zandverstuivingen (overbegraasde heide) en wat bos. Uit de Topografische en Militaire Kaart van ca. 1850 blijkt dat het gedeeltelijk om natte heide ging; hierop wijst de naam Het Meer aan de westkant van het terrein. In deze buurt, waar later de boerderij van de Willem Arntsz Hoeve werd gesitueerd, stond -in elk geval vanaf 1880- het Meerhuisje, een boerderijtje met bakhuis (Blijdenstein 1983, p. 153). Ook het toponiem del voor een gebied in dezelfde omgeving wijst op natte terreinomstandigheden.

Opvallend in het kaartbeeld is een gordel kleine verhogingen, stuifduintjes, die het terrein ongeveer halverwege in globaal oost – west richting doorkruist.

Rond 1850 was nog geen sprake van een dorp Den Dolder, het gebied was schaars bewoond. Er stonden slechts enkele boerderijen en woonhuizen.

Aan de zuidkant van het gebied laat de kaart naast wat bos een hoekig perceel zien, voorzien van randbeplanting. Op de topografische kaart 1:25.000 uit 1898 is dit van oorsprong middeleeuwse bouwland aangegeven als De Eng (afb. in Blijdenstein, 1984, p. 16), op die uit 1906 als Heezer Eng. In de huidige situatie doorsnijdt de spoorlijn dit voormalige akkercomplex; aan de noordkant op het terrein van de Willem Arntsz Hoeve is het geheel bebost.

2.6 Den Dolder tot begin 20ste eeuw

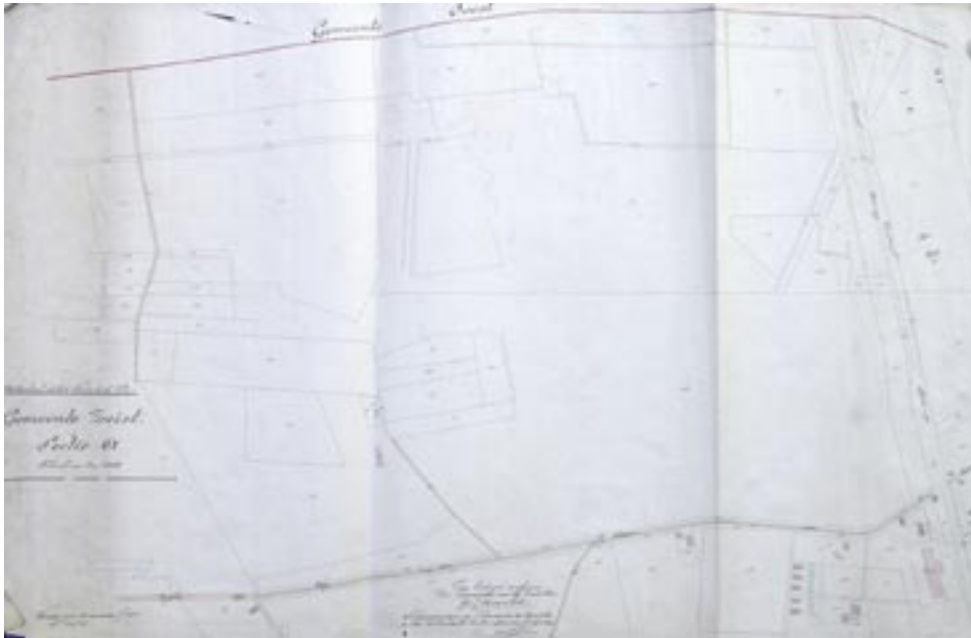
Voor het ontstaan en de groei van de nederzetting Den Dolder zijn in eerste instantie drie factoren bepalend geweest: de aanleg van de spoorlijn Utrecht – Amersfoort, de vestiging van de zeepfabriek De Duif en de komst van de Willem Arntsz Hoeve.

De spoorlijn Utrecht – Amersfoort, geëxploiteerd door de Nederlandsche Centraal Spoorweg Maatschappij, werd aangelegd in 1863. In 1896 werd ter hoogte van Den Dolder op deze lijn de stopplaats Dolderscheweg geopend. Vlak bij de stopplaats, ten noorden van de kruising spoorlijn/Dolderseweg, vestigde Christoph Pleines in 1902 zijn stoomzeepfabriek, die hij in Amersfoort na brand vanwege stankoverlast niet mocht herbouwen. Bij de fabriek verrezen arbeiderswoningen, een school en een postkantoor, waarmee het begin van het dorp Den Dolder een feit was.

De topografische kaart 1:25.000, herzien in 1906, geeft van deze ontwikkeling een beeld. Fabriek, arbeiderswoningen en wat bebouwing vlak ten zuiden van het spoor vormen met elkaar het 'dorp'; de kruising spoor/Dolderseweg met de treinhalte is het centrale punt. De bebouwing van de omgeving is ten opzichte van 1850 flink toegenomen, op het terrein van de huidige Willem Arntsz Hoeve is inmiddels 40 ha naalddhout met wat loofhout aangeplant. Heide beslaat echter nog steeds de grootste oppervlakte.

Een kaart van de Nederlandsche Heidemaatschappij (1:1000, niet-gedateerd, ca. 1906, Archief WA Stichting) verfijnt dit beeld voor een deel van het terrein in de buurt van de boerderij. Het bestaat uit stuifzand en heide, beide met verspreid staande bomen, naalddhout en wat grasland.

3. De Willem Armtsz Hoeve

Figuur 6; kadastrale kaart van ca. 1906

3.1 De Willem Armtsz Stichting en de boerderij

3.2 Ontstaan van de buitenstichting; de periode Poggenbeek

3.3 De situatie rond 1915/1927

3.4 De periode Mertens

3.5 De Willem Armtsz Hoeve na WOII

3.6 Huidige situatie

3.1 De Willem Arntsz Stichting en de boerderij

Het kaartbeeld van 1906 laat ook de eerste activiteiten van de Willem Arntsz Stichting zien: de bouw van een boerderij, met een aantal bijbehorende percelen (gronden ommuurde moestuin). De Willem Arntsz Stichting, een Utrechtse psychiatrische instelling, was er in 1906 in geslaagd 207 ha aaneengesloten terrein aan te kopen ten oosten van de Dolderseweg. De prijs bedroeg 60.000 gulden. Zandgrond was sowieso toen relatief goedkoop en de stankoverlast van de zeepfabriek drukte waarschijnlijk de prijs nog. Een eerdere poging grond aan te kopen voor een buitenstichting in De Bilt was mislukt, o.m. vanwege bezwaren van omwonenden (ook toen al NIMBY!). De wens een buitenstichting op te zetten, kwam voort uit de toenmalige psychiatrische inzichten. Genezing van patiënten zou voorspoediger verlopen in de rust van het buitenleven, terwijl daar ook gelegenheid was voor arbeidstherapie in de vorm van land- en tuinbouwactiviteiten.

Figuur 7; de boerderij

Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat men niet begon met de bouw van patiëntenverblijven e.d. maar met een boerderij (ontwerp G. van Heerde). De situering, ten noordwesten van het latere directiegebouw, houdt verband met bodemkundige gegevens (meest geschikte grond). Hier kon - ongetwijfeld na egaliseren - wei- en bouwland aangelegd worden. De boerderij werd voltooid in 1907 en kreeg een voor die tijd moderne inrichting met stal met tegelvloer en ondergrondse mestafvoer. Voor een boerderij heeft het complex een ongebruikelijke verschijningsvorm: het woongedeelte is ongewoon groot en hoog. Uiteraard moest het gebouw dan ook veel meer bewoners huisvesten dan een alleen een boerengezin. Het complex staat aan de Boerderijlaan (adres Dolderseweg 256; *Dolderseweg wordt verder afgekort als Dw*).

3.2 Ontstaan van de buitenstichting; de periode Poggenbeek

De bouw van de buitenstichting

Na de boerderij volgde de bouw van de overige onderdelen van de buitenstichting: woningen, dienstgebouwen en paviljoens voor de patiënten. Ontwerper van de eerste generatie van deze gebouwen was de Amsterdamse architect F.W.M. Poggenbeek, die ervaring had met de bouw van 'gestichten' in Castricum (Duin en Bosch) en Apeldoorn (het Apeldoornsche Bos). Vanaf 1909 werden naar zijn ontwerp een woning voor de geneesheer-directeur en andere woningen neergezet, in de jaren 1911-1912 gevolgd door een aantal paviljoens, het directiegebouw, de gehoorzaal en het bedrijfsgebouw.

Ontwerp van het terrein

Bij de inrichting van het terrein hoefde slechts rekening te worden gehouden met de aangrenzende infrastructuur: de spoorweg in het zuiden en de Dolderseweg in het westen. De oostgrens werd gevormd door de gemeentegrens Zeist/Soest. Het terrein zelf werd doorkruist door een aantal onverharde paden. Tegen het spoor lag een perceel dat benut was voor zandafgraving. Foto's uit de begintijd van de Willem Arntsz Hoeve maken duidelijk dat er, buiten de aanwezige bospercelen, vrijwel geen opgaande begroeiing was. Het is niet zeker of het terreinontwerp ook van de hand van Poggenbeek is. Literatuur noch historisch kaartmateriaal geven hierover uitsluitsel.

Er is een situatietekening bewaard van het terrein uit 1909 van de hand van Poggenbeek (Archief WA Stichting, afwijkend ex. in Arch. BWT Zeist, afb. in Blijdenstein, 1984, p. 166). Daaruit blijkt dat de opzet van het ontwerp tweeledig was.

Figuur 8; kaartbeeld fase Poggenbeek

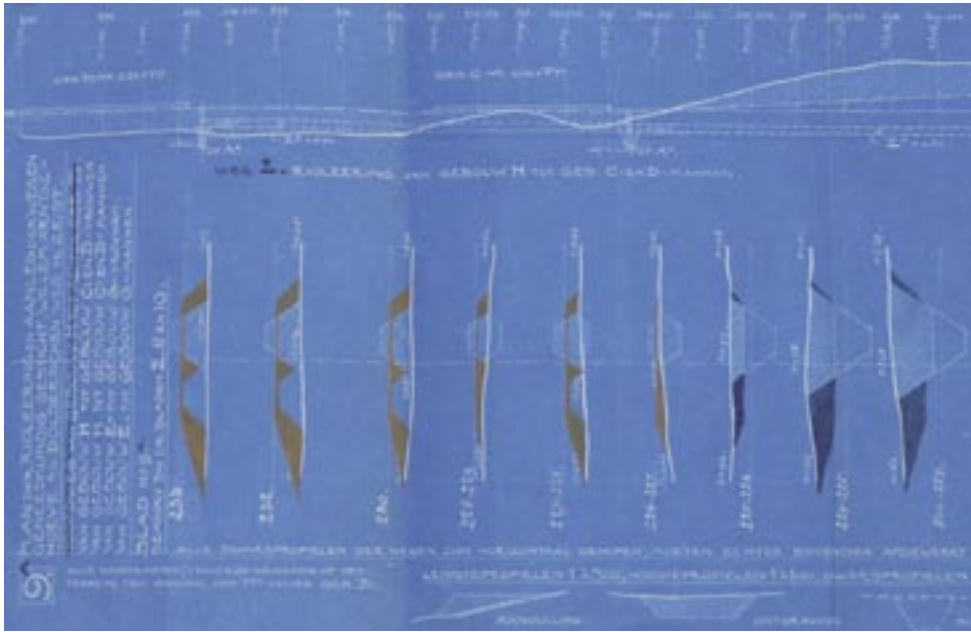
Primair is een centraal gelegen, symmetrisch deel: het feitelijke buitengesticht of wel het zorgcomplex van functionele gebouwen en paviljoens. Ruimtelijk minder pregnant is de tweede 'laag', die aan de rand van het terrein is gesitueerd: de boerderij en de dienstwoningen.

De dienstwoningen zijn op de tekening gesitueerd aan de Dolderseweg, de Boerderijlaan, die een nieuwe haakse aftakking van de Dolderseweg is en de Berkenlaan (idem, schuin). De boerderij is het enige gebouw aan de noordkant van de Boerderijlaan.

Het centrale deel wordt op de tekening ontsloten vanaf de Dolderseweg door middel van een symmetrie-as, de Directielaan. In de symmetrie-as zijn het directiegebouw en de andere bedrijfsgebouwen gesitueerd, aan weerszijden de paviljoens. De keus voor losse, vrij bescheiden paviljoens in plaats van een of enkele hoofdgebouwen kwam voort uit de opvatting dat psychiatrische verpleging en behandeling relatief kleinschalig moesten zijn.

Vóór het directiegebouw is een rond pleintje aangegeven. De paviljoens liggen aan drie gebogen, maar vrijwel evenwijdige assen die de Directielaan onder een haakse hoek kruisen. Deze dwarsassen zijn noord – zuid gericht, de Directielaan op deze hoogte oost – west. Opvallend genoeg is deze kaart uitvoerig voorzien van hoogteaanwijzingen van het maaiveld.

Vergelijking met de topografische kaart van 1906 maakt duidelijk dat de Directielaan vanaf de Dolderseweg in een 'inham' tussen de stuifduintjes is geprojecteerd. Uit verscheidene kaarten en tekeningen in het archief van de Willem Arntsz Stichting blijkt dat er voorafgaand aan de bouw flink is afgegraven en opgehoogd. Grote delen van het terrein zijn daardoor veel vlakker geworden dan eerder het geval was. Ook aan weerszijden van de Directielaan is vergraven; de laan zelf is daarbij wat hoger dan de omgeving komen te liggen.

Figuur 9; kaartbeeld van vergravingen

De Directielaan heeft op de situatietekening een flauw gebogen tracé; vermoedelijk was het de bedoeling dat steeds maar een beperkt aantal gebouwen zichtbaar zou zijn vanaf de Dolderseweg en de laan. Wellicht wilde men met dit ontwerpmiddel de indruk van massaliteit vermijden. Ook de beplanting speelde daarbij dan een rol, op de tekening van 1909 is echter nog geen beplanting aangegeven.

De situering van de paviljoens aan de dwarsassen is niet exact spiegelbeeldig; er is steeds een lichte verschuiving in de symmetrie waarneembaar. Hierdoor blijft de overzichtelijkheid van de plattegrond gehandhaafd, maar ontstaat ook afwisseling in het beeld. Het geheel is te typeren als hiërarchisch van opbouw, maar pittoresk of schilderachtig van invulling.

Nu nog steeds is er een duidelijke zichtrelatie tussen de paviljoens en het klokketorentje op het directiegebouw. Vanuit de bewaard gebleven paviljoens van Poggenbeek's hand is steeds het torentje te zien (vanaf Wier en Camper nu wat moeizaam vanwege bomen in het zicht).

Het is heel goed denkbaar dat Poggenbeek het zicht op het torentje weloverwogen als compositorisch, samenbindend middel heeft ingezet.

Figuur 10; directiegebouw

Aan de noordkant van de Directielaan zijn de paviljoens voor mannelijke patiënten ingetekend, aan de zuidkant die voor vrouwelijke patiënten. (De noordkant is qua terreinligging wat lager dan de zuidkant, dit correspondeert met Poggenbeek's inrichting in Castricum waar de vrouwenpaviljoens op wat hoger gelegen duingrond lagen, Mens, 2003, p. 115.)

Naast symmetrie en de strikte scheiding tussen mannen en vrouwen is voor de eerste bouwfase de hiërarchische opzet kenmerkend. Deze blijkt uit de plaatsing ten opzichte van de centrale as: de 1e klas paviljoens (Spinoza, Swammerdam, Dw 182 en 196) het dichtstbij, de 2e klas paviljoens (Camper, Donders, Dw 184 en 198) wat verder weg en de 3e klas paviljoens het verste weg (Huygens, Van Swieten, Van Leeuwenhoek, Wier, Dw 186, 188, 200 en 202).

Tenslotte volgde de inrichting nog een psychiatrisch gegeven: de paviljoens met de meest 'onrustige' lijdens' werden het meest afgelegen gesitueerd (Boerhaave, Schroeder van der Kolk, Dw 190 en 204). Dit laatste gegeven correspondeert eveneens met de aanleg in Castricum, het klasse/afstand aspect echter niet, aangezien Castricum alleen 3e klasse kende. De scheiding mannen – vrouwen was in die tijd een vaststaand gegeven, evenals het onderscheid tussen rustige en onrustige patiënten.

In de opzet van 1909 worden de drie dwarsassen aan de noordzijde doorgetrokken tot de Boerde-rijlaan, aan de zuidzijde komen ze in een punt samen om vervolgens als één pad richting spoor te lopen. Verder is een aantal slingerende paden op het terrein geprojecteerd. De noordkant is op de kaart wei- en bouwland en moestuin ('werkverschaffing patiënten'), de zuidkant 'wandelterrein voor patiënten of bouwland'.

Figuur 11; paviljoen Spinoza

Architectuur

Opvallend is de situering van de paviljoens, die allemaal met de lange zijde parallel aan de noord-zuid lopende dwarsassen liggen. De lange (woon)gevels zijn daarom op het oosten en het westen georiënteerd. Bij alle paviljoens ligt de westgevel aan de dwarsas; hier bevindt zich daan ook altijd de ingangspartij. Gemeenschappelijke verblijfsruimten, serres en afdaken om onder te zitten liggen aan de oostgevel, grenzend aan de tuin.

Figuur 12; kaart Heidemij met vloeivelden

De door Poggenbeek ontworpen paviljoens zijn altijd licht van kleur, meestal zelfs helemaal of gedeeltelijk wit. Waarschijnlijk was dit een poging om de bebouwing een vrolijk en licht uiterlijk te geven. Het toepassen van de châteaustijl (voor bijvoorbeeld het directiegebouw) heeft een vergelijkbaar resultaat.

Vloeivelden

Op de situatietekening van Poggenbeek (exemplaar Archief WA Stichting) zijn aan de noordoostkant van het terrein 'bevoeiingsvelden' aangegeven. Deze zijn op de latere kaart van Kolk uit 1915 aangeduid als 'vloeivelden'. De bevoeiingsvelden bij de Willem Arntsz Hoeve vormden een systeem voor openlucht compostering van menselijke faecaliën. De riolering van alle gebouwen van de instelling kwam hierop uit via een leiding die langs het mortuarium naar de vloeivelden voerde. De loop van de rioolleiding, de situering van de schuiven en pomp en de hoogte ervan in relatie tot het omringende terrein is prominent op veel terreinkaarten afgebeeld. Kennelijk was het systeem van groot belang.

In het huidige terrein zijn restanten van het systeem duidelijk herkenbaar: land van een vrij grote oppervlakte is grotendeels omgeven door met eikenhakhout beplante wallen waarin (oorspronkelijk af-

3.3 De situatie rond 1915/1927

gedekte) betonnen aanvoergoten liggen. Her en der zijn nog schuiven te vinden waarmee geregeld kon worden waar de stroom precies heen werd geleid.

Het tussenliggende terrein - de velden - ligt wat lager en is in kleinere velden onderverdeeld. Het pompstation bij de vloeivelden is verdwenen.

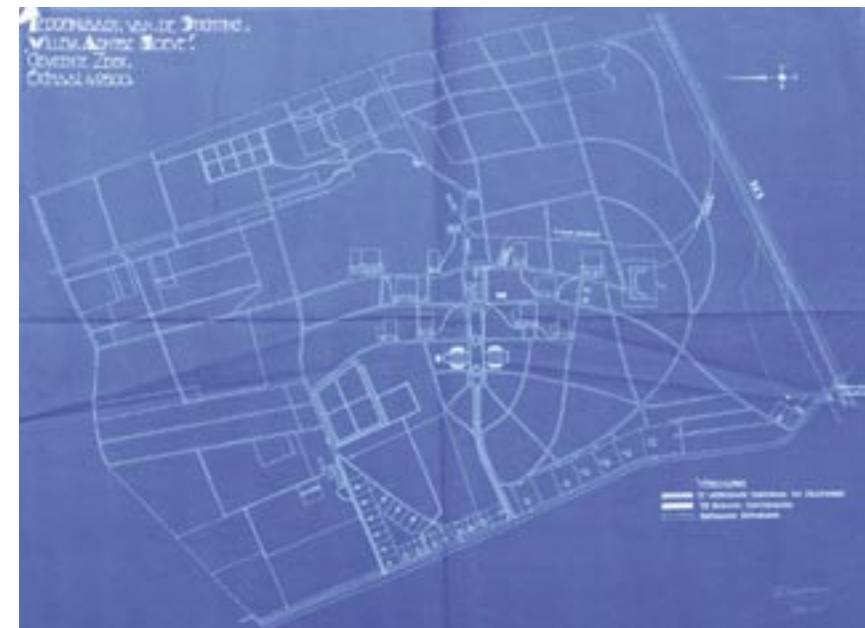
Uiteraard rijst de vraag of een vergelijkbaar systeem bij andere inrichtingsterreinen op het zand is toegepast.

Verwant zijn de industriële vloeivelden uit begin 20e eeuw, zoals Tilburg die aanlegde vanaf 1903 ten westen en ten noorden van de stad. Door bezinking en drainage werd industrieel afvalwater en water uit open riolen gezuiverd (gedeeltelijk tot 1972 in functie, beschrijving + foto's restanten, zie www.cubra.nl). Andere voorbeelden zijn de vloeivelden bij aardappelmeelfabrieken in het noorden van het land (aanwezig bij Ter Apel, Oranje) en suikerfabrieken (Groningen, aanwezig).

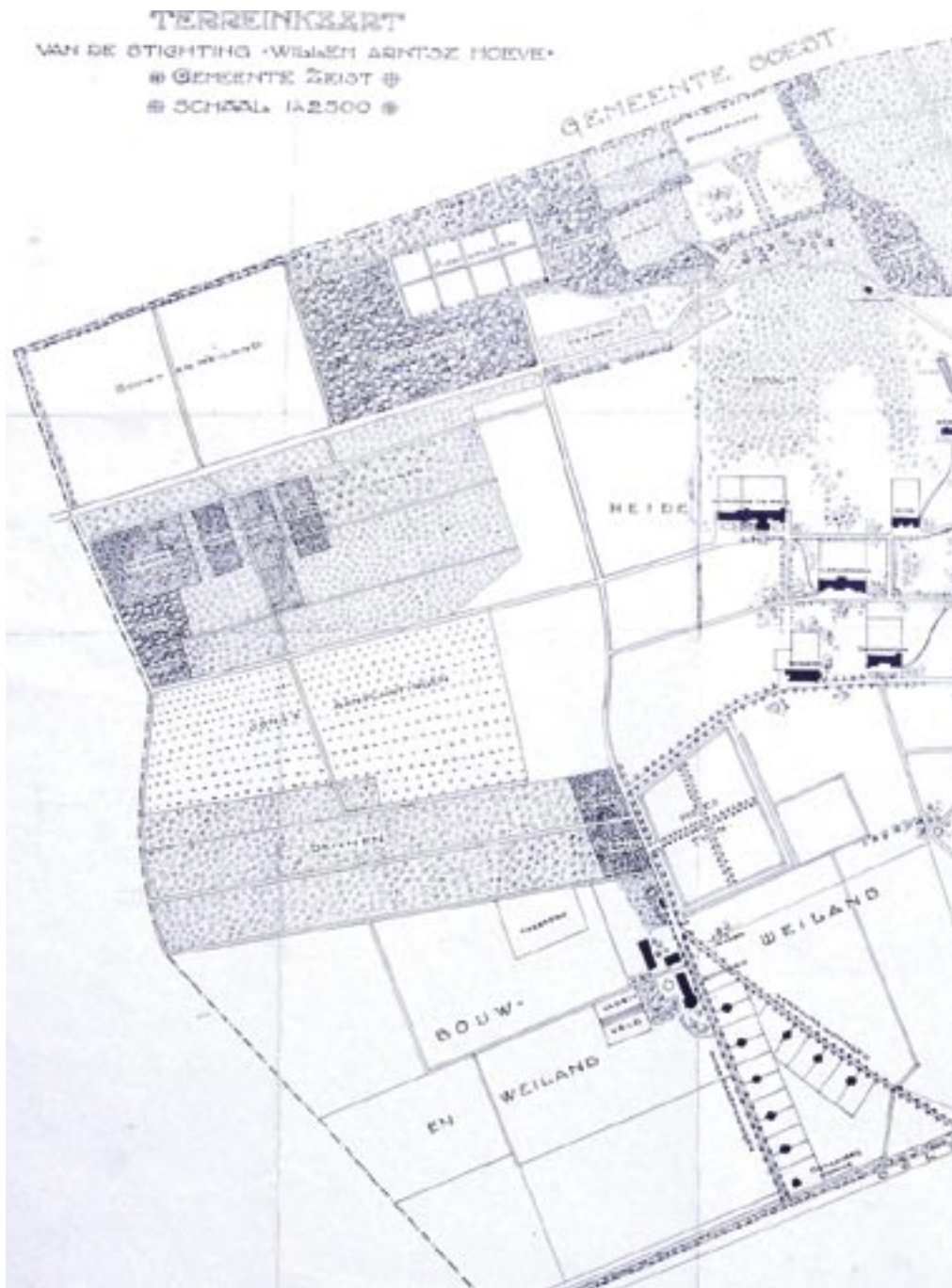
Uit een kaart van architect H.J. Kolk uit 1915 (archief WA Stichting, afb. in Mens, 2003, p. 102) blijkt dat het plan volgens de tekening van 1909 in grote lijnen is gerealiseerd. Dit komt grotendeels overeen met het beeld van de topografische kaart 1:25000, verkend in 1927.

De grootste wijzigingen zijn:

- de drie dwarsassen komen aan de zuidkant niet samen; wel is de middelste doorgetrokken naar de Dolderseweg vlak bij het station,
- vanaf de flauwe bocht in de Directielaan zijn ter weerszijden gebogen paden naar de westelijke dwarsas aangelegd. Dit gegeven versterkt de symmetrie, aan de zuidoostkant van de Directielaan is een min of meer rechthoekige padenstructuur met een cirkelvormig pad als centrum (in rudimentaire vorm aanwezig in 1915, uitgewerkt in 1927). In de huidige situatie is dit patroon herkenbaar.

Figuur 13; ontwerp Mertens voor Zusterhuizen, 1928

Figuur 14; kaartbeeld H.J. Kolk 1915

3.4 De periode Mertens

Beide kaarten geven aan dat op de kruispunten van de paden beplanting staat; deze speelt een belangrijke rol bij het zicht op het complex van buiten af, evenals beplanting langs de Directielaan, langs de laan richting station en een deel van de dwarsassen (steeds ondergroei + opgaande beplanting).

In de huidige situatie is hiervan vooral de laanbeplanting een markant gegeven (veelal eiken, soms dubbele rijen).

Het kaartbeeld van 1915/1927 is op te vatten als de climax van de Poggenbeek-aanleg, gebaseerd op de drie ontwerpprincipes symmetrie (maar niet volledig), scheiding en hiërarchie.

Bouwactiviteiten in deze periode doen zich vooral aan de rand voor in de vorm van toevoeging van personeelswoningen aan de Dolderseweg. Deze zijn niet van invloed op de centrale aanleg en de daarbij gehanteerde principes. (Personeelswoningen t.g.v. aanleg Nieuwe Dolderseweg nu van terrein afgesneden.)

Op de kaart van 1915 is ook een groot deel van het gebied ten oosten van de Directielaan aangegeven. Het terrein is daar dan voor een flink deel bebost, voornamelijk met 'dennen', De kaart geeft echter ook 'eikenhakhout' aan (waarschijnlijk oud bos want op een al in 1850 bebost perceel, zie TMK) en bouw- en weiland. De 'vloeiweiden' liggen in zo'n hakhoutperceel. Een tweede, veel kleiner complex vloeivelden, ligt bij de boerderij. Hiervan is niets bewaard gebleven (nu golfterrein).

Tenslotte is in de bouwfase 1909 – 1912 een begraafplaats aangelegd met een mortuarium (aanw., vernieuwd?) ten noordoosten van de Directielaan. De begraafplaats is echter nooit gebruikt en in de huidige aanleg niet herkenbaar.

Meer dan de kaart uit 1915 maakt die uit 1927 duidelijk dat de Willem Arntsz Hoeve opgevat kan worden als een 'landschapscatalogus', met wei- en bouwland, moestuinen, bos en heide. Vooral de oppervlakte heide ten zuidwesten van de Directielaan is een opvallend aspect (nog steeds aanwezig).

In 1915 waren twee paviljoens, Antonia (Dw 192) en Wilhelmina (Dw 194), naar ontwerp van H.J. Kolk, gebouwd aan de zuidkant van de dwarsassen. De paviljoens waren bedoeld voor patiënten die weer aan het gezinsleven moesten wennen en werden dan ook als vrijstaande burgerwoonhuizen vormgegeven.

De plaatsing hield een afwijking in van de symmetrie uit de eerste grote bouwfase, maar was niet onherstelbaar. Aan de noordkant kon immers een paar corresponderende panden gebouwd worden. Dat is echter nooit gebeurd; de principes uit de eerste fase werden eind jaren '20 losgelaten of tenminste veel soepeler gehanteerd. In de periode vanaf 1928 werd het complex van de buitenstichting aanzienlijk uitgebreid, zowel met paviljoens als met personeelswoningen. De belangrijkste ontwerper in deze bouwfase was architect H.F. Mertens uit Bilthoven.

De personeelswoningen werden opnieuw aan de Dolderseweg gesitueerd, waardoor een (vrij ruime) lintbebouwing ontstond. De rand van het terrein kreeg zodoende meer expressie, maar veranderde qua karakter niet.

Veel ingrijpender waren de bouwactiviteiten in het centrale deel van de aanleg. Ten zuiden van de Directielaan werden in 1928 twee vrouwenpaviljoens gebouwd (Eykman, Winkler, Dw 188A en 194A), ten noorden twee mannenpaviljoens (Van 't Hoff, Lorentz, Dw 204A en B). De scheiding mannen – vrouwen bleef met de bouw van deze vier paviljoens gehandhaafd. Echter, de symmetrie werd doorbroken: Lorentz en Van 't Hoff verzezen ten noorden van de middenas op geheel andere plaatsen dan Eykman en Winkler aan de zuidkant. De reden hiervoor is niet duidelijk.

Tussen 1928 en 1931 werden, eveneens door Mertens, aansluitend zes dubbele zusterhuizen (Dw 164A - 164G) gebouwd aan weerszijden van de centrale as, vlakbij het directiegebouw. Dit complex, Vijverhof genaamd, ontwierp hij in een U-vorm rond twee vijvers.

Hiermee kwamen voor het eerst gebouwen voor vrouwen aan de noordkant van de as. De situering was gedeeltelijk spiegelbeeldig. Aan de noordkant werd de binnenruimte, in beide gevallen geleed door een vijver, afgesloten door een in de as staand pand, aan de zuidkant niet. Wel paste Mertens daar door rooilijnverlegging een 'versmalling' toe, mogelijk in verband met het zicht op het achtergelegen heideterrein. In de huidige situatie is dit zicht door een pergola en bomen min of meer dichtgezet.

De formaliteit van het complex zusterhuizen is groter dan die in de eerdere aanleg door de kleinere rooilijnverschuivingen aan weerszijden van de centrale as.

Het zichteffect van de flauwe bocht in de Directielaan ging voor een groot deel verloren; de zusterhuizen en het directiegebouw werden een eerste, prominente 'laag' in het blikveld. De vooruitgeschoven positie van het directiegebouw verminderde omdat de westelijke zusterhuizen er vrij dicht achter werden geplaatst.

De bouw van het theehuis (Dw 170, ontwerp Mertens) waar patiënten hun familie konden ontvangen betekende een verdere doorbreking van de symmetrie en van de strikte scheiding tussen mannen en vrouwen; het werd gebouwd aan de noordkant van de Directielaan. De centrale as werd zelf verdicht met een ketelhuis en een nieuw werkplaatsgebouw met ruimtes voor timmer- en schilderwerk, een mattenmakerij enz., het zg. Carré (1937).

Eveneens een nieuw gegeven bij Mertens is de toepassing van hoven: de zusterhuizen zijn geprojecteerd rond een hof. Dit werd voortgezet met het Carré, een complex dat aan drie zijden een intieme binnentuin omsluit.

Figuur 15; detail van de kaart van Mertens 1928

Mertens' bebouwing oogt heel anders dan die van Poggenbeek. Lichte gebouwen met platte daken maakten plaats voor gevels van roodbruine baksteen en forse schuine, ver overhangende dakvlakken. Vaak bestaat een paviljoen uit een aantal tegen en in elkaar geschoven volumes en kappen.

3.5 De Willem Armtsz Hoeve na WOII

In een aantal opzichten was er ook sprake van continuïteit. De nieuwbouw uit eind jaren '20 in het centrale terrein van het terrein is steeds gekoppeld aan de infrastructuur van het eerste ontwerp. Daardoor is m.n. de relatie met de daarin doorgevoerde symmetrie in stand gebleven. Ook het gebruik maken van landschappelijke kenmerken bleef gehandhaafd. Zo staat het theehuis op een stuifduintje.

Ook in de architectuur is er continuïteit. Net als Poggenbeek past Mertens veel en grote ramen toe, bijvoorbeeld in de paviljoens en de werkplaatsen in het Carré.

In de periode na 1945 vond aanvankelijk nauwelijks uitbreiding plaats. Wel werd in 1955 door Johan van Heerde op het bestaande ketelhuis een winkeltje ontworpen, met de werkplaats voor vrouwelijke patiënten erachter, nu 't Heuveltje genaamd. Het langgerekte gebouwtje maakt met zijn onderverdieping op een fraaie manier gebruik van het reliëf in het terrein.

Pas in de jaren '60 begon men weer op grotere schaal te bouwen. In 1967 verrees het Deltahuis, nu Centrale Receptie, naar ontwerp van architect Wouda.

In de jaren '70 en '80 volgden verdere uitbreidingen (Dennendal etc.). Deze bouwactiviteiten vonden merendeels plaats ten noorden en ten zuiden van de centrale aanleg. Deze bebouwing bestaat uit uitgestrekte, maar lage gebouwen met - conform de bouwstijl van de jaren '70 - complexe, uitwaai-erende plattegronden. Uitzondering daarop is de - eveneens in de jaren '70 gebouwde - centrale keuken. Het gebouw heeft een eenvoudig volume en is enigszins verdiept gelegen. Tijdens de bouw was dit de grootste keuken van Europa.

Naderhand zijn enkele van de paviljoens van Poggenbeek en Mertens gesloopt. Bovendien zijn her en der tegen de bestaande gebouwen aanbouwen verschenen en is noodbebouwing neergezet.

3.6 Huidige situatie

Het terrein van de Willem Arntsz Hoeve, dat ooit één geheel vormde, is nu over verschillende eigenaren verdeeld. De Stichting Altrecht (Willem Arntsz Hoeve) en de Stichting Reinaerde (Dennendal) hebben respectievelijk het zuidelijk en het noordelijk deel van het bebouwde terrein in bezit, het Utrechts Landschap het heide- en bosgebied ten oosten en ten westen daarvan.

De huidige situatie bestaat uit de voornamelijk historische bebouwing in de middenas die her en der is aangevuld met latere aan- en uitbouwen en tijdelijke bebouwing. Een aantal van de historische paviljoens aan de dwarsassen staat er nog steeds, een aantal andere (Swammerdam, Van Swieten, Schroeder van der Kolk, Winkler, Lorentz en van 't Hoff) is gesloopt. Daaromheen staan de forse volumes van de paviljoens uit de jaren '70, vrijstaand in het groen en zonder duidelijke oriëntatie op de weg.

De laanbeplanting langs de middenas is deels nog aanwezig, maar een ander deel is verdwenen. Vooral langs de dwarsassen, buiten de eigenlijke middenas, is veel spontane opslag verschenen.

Het terrein van de voormalige WA Hoeve is er in de loop der jaren niet overzichtelijker op geworden. Wel is de oorspronkelijke opzet van Poggenbeek met de belangrijkste bebouwing in de middenas vanaf de Directielaan nog goed waarneembaar. Alleen is de relatie tussen middenas en de paviljoens aan de dwarsassen minder geworden door de sloop van een aantal nabij de as gelegen paviljoens, het verdwijnen van een deel van de laanbeplanting en door het vele, spontaan opgekomen struikgewas.

Vanaf de latere bebouwing ten noorden en ten zuiden (bijvoorbeeld de Centrale Receptie) zijn de middenas en de logica van de lanenstructuur in het geheel niet meer te ervaren. Ook de aan- en uitbouwen en de tijdelijke bebouwing dragen daar hun steentje aan bij.

De lanenstructuur zelf is overigens goed intact gebleven, afgezien van de versperde laan tussen het Carré en Sylvia Borin.

4. Cultuur- historische waarden

4.1 Inleiding

4.2 Psychiatrische principes en terreinontwerp

4.3 Waardering

4.4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Inleiding

In de effectbeoordeling (hoofdstuk 5) komt aan de orde wat de positieve en negatieve effecten van het voorgenomen plan zijn op de cultuurhistorische waarden van het terrein van de Willem Arntsz Hoeve. Om de overstap naar de effectbeoordeling mogelijk te maken, wordt in dit hoofdstuk van die waarden een overzicht gegeven. Eerst wordt op grond van de bevindingen in hoofdstuk 3 beknopt aangegeven wat de psychiatrische principes achter de terreininrichting zijn en welke ontwerp-middelen in dat kader zijn gehanteerd (4.2). Vervolgens worden de aanwezige waarden die hieruit voortkomen beschreven (4.3). Het hoofdstuk besluit met conclusies en aanbevelingen (los van het voorgenomen plan) inzake behoud en herstel (4.4).

4.2 Psychiatrische principes en terreinontwerp

Het terrein van de Willem Arntsz Hoeve weerspiegelt de vroeg 20ste eeuwse ideeën achter de geestelijke gezondheidszorg in Nederland. De belangrijkste sturende ideeën vanuit de psychiatrie bij de inrichting van het terrein waren:

- De heilzame werking op psychiatrische patiënten van wonen en werken op het land,
- verpleging en behandeling in niet te grote aantallen,
- de scheiding tussen vrouwelijke en mannelijke patiënten,
- het onderbrengen van 'onrustige' patiënten op de meest rustige plekken.

Op grond van de opvatting dat de natuur en het buitenleven een heilzame werking hebben, werd het terrein voorzien van een boerderij (zelfs als eerste gebouw), moestuinen en (wandel)bos. Het bestaande landschap werd gedeeltelijk gehandhaafd; de heide en de stuifduinen konden immers als natuurelementen een rol spelen. Om het nagestreefde karakter van 'buiten wonen' te versterken werden de paviljoens omgeven met groen (bomen, tuinen) en lanen beplant met laanbomen. De opvatting dat verpleging en behandeling relatief kleinschalig moesten zijn resulteerde in de keus voor losse, vrij bescheiden paviljoens in plaats van een of enkele hoofdgebouwen. De stringente sexe scheiding leidde ertoe dat de mannen aan de noordkant gevestigd werden, de vrouwen aan de zuidkant. Het reserveren van rustige plekken voor onrustige patiënten kreeg vorm in de positionering van paviljoens voor deze groep: het verste weg van de centrale as met alle daaraan verbonden drukte. Ook de toenmalige organisatie van de gezondheidszorg komt terug in het terrein: hoe lager de verpleegklasse, hoe groter de afstand tot de centrale as.

In de eerste bouwfase (1909-1912) van het complex is een aantal ontwerp-middelen ingezet om de genoemde psychiatrische principes vorm te geven. De belangrijkste middelen die Poggenbeek (al dan niet terzijde gestaan door een landschapsontwerper) heeft gehanteerd zijn symmetrie, hiërarchie en oriëntatie. Het centrale deel van het terrein wordt bepaald door een symmetrie-as met de dienstgebouwen en dwarsassen met woonpaviljoens. Er is echter bewust sprake van een niet-spiegelbeeldige, maar 'verstrooide' symmetrie. Daarnaast heeft Poggenbeek allerlei zichtaspecten ingezet, zoals visuele relaties tussen de paviljoens en het directiegebouw.

De middenas is grotendeels oost – west georiënteerd, de dwarsassen noord- zuid. Als gevolg zijn de lange gevels van de paviljoens op het oosten of westen gericht. Serres, veranda's en verblijf ruimten liggen op het oosten of zuidoosten.

4.3 Waardering

Naderhand, in de fase Mertens (1928 – 1938), zijn in het ontwerp veranderingen gekomen. Zo werd de symmetrie gedeeltelijk doorbroken door plaatsing van paviljoens ten noorden van de middenas op geheel andere plaatsen dan aan de zuidkant. Ook kreeg de nieuwbouw een andere verschijningsvorm dan in de eerste periode. Omdat de nieuwe gebouwen echter gekoppeld werden aan de bestaande structuur bleef die op hoofdlijnen intact

De belangrijkste cultuurhistorische waarde van de Willem Arntsz Hoeve ligt in de wijze waarop aan het terrein de vroeg 20ste eeuwse ontwikkeling van de psychiatrie afleesbaar is. Ondanks gedeeltelijke sloop, toevoeging van latere elementen en op een aantal plaatsen een sterk verdichte begroeiing is het architectonisch en landschapsarchitectonisch concept waarmee de Willem Arntsz Hoeve specifiek als *psychiatrische instelling* heeft vorm gekregen herkenbaar. Daarom is het van groot belang zorgvuldig om te gaan met alle elementen die daarin een rol spelen. Dit is te meer aan de orde nu veel min of meer verwante instellingsterreinen in Nederland een transformatie ondergaan.

De belangrijkste elementen (zie ook waardenkaart) zijn, in afnemend schaal niveau:

- Het 'heilzame' landschap met de afwisseling van hei, bos, moestuinen en daarin a.h.w. verstrooide bebouwing. Een bijzonder element in het geheel wordt gevormd door de vloeivelden aan de noordoostkant van het terrein.
- De stedenbouwkundige hoofdstructuur die bestaat uit een kerngebied met zorggebouwen aan een middenas en dwarsassen en een randzone met vnl. dienstwoningen. De gemeenschappelijke gebouwen staan achter elkaar in de middenas, met gazons ertussen. Het wonen gebeurt in het bos. De structuur wordt versterkt door een veelal dubbele laanbeplanting.

De dwarsassen liggen noord – zuid, de daaraan gekoppelde paviljoens liggen met hun lange gevels steeds op het oosten of westen.

- Zichtaspecten; vanwege het achter elkaar plaatsen van bebouwing in de middenas is altijd maar een deel zichtbaar bij nadering vanaf de Dolderseweg. Vanwege de flauwe bocht in de Directie-laan verspringt bovendien het perspectief. De situering van de eerste generatie paviljoens (1900 – 1912) is zodanig dat vanuit elk paviljoen het torentje van het directiegebouw is te zien. Vanaf de middenas is er wisselend zicht op de paviljoens in het groen. De afstand tussen de gebouwen is steeds zo dat geen wandvorming optreedt.

Bij de Vijverhof is een open korte zijde en een daarmee samenhangende rooilijnsprong (versmalling) ingezet vanwege het zicht op de achterliggende heide.

- Het centrale deel van de Willem Arntsz Hoeve is a.h.w. opgebouwd uit een aantal in de tijd herkenbare lagen: de laag Poggenbeek (1909-1912) met midden- en dwarsassen en paviljoens in 'verstrooide' symmetrie, de laag Mertens (1928-1938) met de Vijverhof en het Carré, waarmee besloten 'kamers' ontstonden die in een oogopslag te overzien zijn. Ook architectonisch zijn deze lagen helder: bij Poggenbeek witte kleur, bij Mertens baksteen en forse kappen.

4.4 Conclusies en aanbevelingen

- Van de bebouwing die in het centrale deel tot WOII is gerealiseerd is het grootste deel nog aanwezig. Met elkaar vormt deze bebouwing het eigenlijke zorgcomplex: een geheel van op elkaar betrokken paviljoens en dienstgebouwen met een gemiddeld hoge architectonische kwaliteit.

Een aantal gebouwen en de structuur van de Willem Arntsz Hoeve zijn afzonderlijk beschermd als rijks- of gemeentelijk monument. Vanwege de grote cultuurhistorische waarde van de Willem Arntsz Hoeve is echter behoud en bescherming van alle bovengenoemde belangrijke elementen aan de orde. De gemeente zou kunnen overwegen om de historische Willem Arntsz Hoeve aan te wijzen als beschermd gezicht.

Het gaat dan om de hiervoor omschreven:

- Herinnering aan het concept van het 'heilzame' landschap,
- de stedenbouwkundige hoofdstructuur,
- de visuele kwaliteit van landschappelijke en stedenbouwkundige structuren (o.a. zichtassen)
- herkenbare tijdlagen,
- bebouwing.

Een aantal elementen of aspecten die inmiddels verloren zijn gegaan kunnen hersteld of aangeheeld worden. De belangrijkste aanbevelingen op dit punt zijn:

- Herstel van de laanbeplanting waar deze (gedeeltelijk) is verdwenen,
- herstel van zichtrelaties waar deze (gedeeltelijk) zijn dichtgegroeid,
- nieuwe bouwvolumes op plaatsen van afgebroken paviljoens.

5. Cultuur- historische waarden en het Masterplan

5.1 Hoofdpijnen masterplan

5.2 Effectbeoordeling

5.3 Algemene conclusies en aanbevelingen

5.1 Hoofdlijnen Masterplan

Het Masterplan 'Cox kwartier' is gemaakt in opdracht van De Seyster Veste, een woningcorporatie en de Stichting Altrecht, een van de huidige gebruikers van het gebied. Het Masterplan is gemaakt door beide partijen in samenwerking met West-8 en Akro Consult. Dit in nauw overleg met de gemeente Zeist.

Het plan is onder andere gebaseerd op de gedachte dat door het toestaan van nieuwe ontwikkelingen de bestaande cultuurhistorische waarden beter kunnen worden behouden en plaatselijk wellicht versterkt of hersteld.

Hiertoe wordt als uitgangspunt genomen dat de nieuw te realiseren gebouwen de plaats innemen van te slopen gebouwen, waarbij gedacht wordt aan concentratie van de nieuwe gebouwen aan de Middenas.

Planprincipes en uitgangspunten

- Oppervlakte nieuwbouw is gelijk aan oppervlakte sloop
- Nieuwbouw flankeert de middenas in lengterichting
- Behoud en toevoeging van besloten binnentuinen zoals Vijverhof en Carré
- Drie 'specials' aan de middenas
- Herbouw paviljoens Swammerdam en Swieten
- Woongebouwen op plint van parkeergarages, entrees aan de middenas, geen privé-tuinen
- Nieuwbouw is niet historiserend maar sluit aan op de traditie van vernieuwende architectuur
- Gedifferentieerd maar geïntegreerd beeld door 3 à 4 architecten
- Behoud en herstel oorspronkelijke lanenstructuur
- Ontmanteling Dennendal en natuurontwikkeling

Figuur 16; te verwijderen bebouwing in blauw; (kaartbeeld West 8)

5.2 Effectbeoordeling

planprincipe: sloop en nieuwbouw, bebouwing langs de middenas

Minder betekenisvolle gebouwen aan de middenas, zoals de centrale keuken het bestaande gebouw Sylvia Borin, paviljoen Jeltje en diverse uitbouwen aan de vroegste middenasgebouwen, worden gesloopt. Van de te behouden panden wordt aangegeven welke bestemming deze zouden kunnen krijgen.

In het masterplan wisselt het principe van de flankerende bebouwing af met de bebouwing in de middenas zelf. Bebouwing aan de dwarsassen is in verband met natuur en ecologie verder buiten beschouwing gelaten.

Figuur 17; ontwerp nieuwe bebouwing; (kaartbeeld West 8)

effect op cultuurhistorische waarde:

Door sloop van bepaalde panden en door zorgvuldige toevoeging van bouwvolume wordt gepoogd het principe van de middenas te versterken. Dit is op de meeste plaatsen gelukt. Het kwetsbare evenwicht tussen bebouwing en het steeds aanwezige landschap blijft over het algemeen behouden. Ter plaatse van de Vijverhof zuid en bij Sylvia Borin wordt het zicht op het achterliggende landschap verslechterd.

beoordeling en aanbeveling:

De cultuurhistorisch waardevolle structuur van as en dwarsassen wordt niet verder aangetast en blijft herkenbaar. Hiermee is echter niet gezegd dat de meest optimale vorm is gevonden om de bestaande cultuurhistorisch waardevolle structuur herkenbaar te houden. Poggenbeek ging uit van een centraal bebouwde hoofdas met incidenteel bebouwde dwarsassen (in langsrichting). Een monumentale formele structuur (inclusief dubbele bomenrijen) bedoeld om het informele natuurlandschap steeds waarneembaar te maken. Ook de zusterhuizen van Mertens staan, alhoewel dichterbij, toch niet als wandbebouwing langs de as. De periode van Mertens vormt zeker geen breuk met die van Poggenbeek.

Indien de geprojecteerde bouwontwikkelingen beperkt blijven tot wat nu is voorgesteld en de 'transparantie' van de bouwblokken wordt geoptimaliseerd ten behoeve van de zichtrelaties met het bos, kan gesproken worden van een niet al te sterke aantasting van de cultuurhistorische waarde van het gebied. Dit wordt mede bepaald door de zorgvuldigheid van het voorgestelde plan met sterke eigen planprincipes (open-gesloten-open gesloten), dat een nieuwe eigen, en consequent toegepaste laag over het bestaande legt.

Zeker indien nog eens precies gekeken wordt naar plaatsing van Vijverhof Zuid en Sylvia Borin. Voor Vijverhof zuid is de open zichtlijn op het heidegebied zodanig van belang dat deze zichtlijn niet dient te worden dichtgebouwd. Bij Sylvia Borin is de schaalessprong met de gebouwen de Wingerd en Carré ten opzichte van een eerder planvoorstel al verminderd wel kan hier nog overwogen worden dit gebouw meer ruimte te bieden (zoals bij het Heuveltje).

Planprincipe: bebouwing, binnentuinen en specials

De nieuwbouw wordt ter weerszijden langs de Middenas in de lengterichting opgesteld, hiermee wordt een aantal min of meer besloten binnentuinen gevormd, te weten 'de Brink', 'Bedrijfsgebouw', 'Ketelhuisplein' en het 'buurtpleintje'. Dit in aansluiting op de reeds gerealiseerd binnentuinen van Vijverhof en Carré.

Figuur 18; openbare ruimtes; (kaartbeeld West 8)

Effect op cultuurhistorische waarde

Ter plaatse van het bedrijfsgebouw en het Ketelhuisplein leveren de nieuwe toevoegingen bijzondere ruimtes op zonder de cultuurhistorische structuur geweld aan te doen. Het achterliggende landschap blijft voldoende aanwezig. Het paviljoen Oud Wier is nog net zichtbaar. De 'special' bij het bedrijfsgebouw doorbreekt wel nadrukkelijk de symmetrie van de middenas, maar in feite gebeurt dit eerder bij het bedrijfsgebouw ook. Ter plaatse van de Brink is de dichtheid te groot. Het paviljoen Spinoza, wordt aan het zicht onttrokken. Ook bij het begin van de middenas overlappen de bebouwing aan de middenas en de flankerende bebouwing elkaar te veel, waardoor een soort straatwand ontstaat.

Beoordeling en aanbeveling

De toevoeging van nieuwe openbare ruimtes is een middel om de nieuwe en oudere bebouwing te koppelen. Dit is vormgegeven op een manier die nauwelijks afbreuk doet aan het cultuurhistorisch patroon. Een versterking hiervan is het echter ook niet. Daarom wordt aanbevolen de inrichting van deze afzonderlijke ruimtes zodanig op elkaar af te stemmen (gecombineerd met de laanbeplanting) dat de continuïteit van de historische middenas gehandhaafd blijft. Ter plaatse van de Brink is het van belang de steeds zichtbare aanwezigheid van het bos beter tot uitdrukking te brengen. Het zicht vanaf de middenas op paviljoen Spinoza is in dit verband waardevol. Bovendien is het aan te bevelen de historische bebouwing in de middenas en de flankerende nieuwbouw niet te laten overlappen; de nieuwbouw zou hier minder in omvang moeten zijn dan is voorgesteld.

Planprincipe: Herbouw paviljoens Swammerdam en Swieten

Op de plaatsen van de voormalige paviljoens Swammerdam en van Swieten worden nieuwe paviljoens toegevoegd. Andere paviljoens uit deze periode zoals Leeuwenhoek, Huijgen en Schroeder van der Kolk worden niet teruggebouwd. Dit geldt ook voor paviljoens uit de Mertens-periode zoals Winkler, Lorentz en van 't Hoff (1928).

Figuur 19; paviljoen Spinoza vanaf de middenas

Effect op cultuurhistorische waarde:

De herbouw van de paviljoens Swammerdam en van Swieten zullen in stedenbouwkundige zin gedeeltelijke reconstructie betekenen van een deel van de bebouwingsstructuur van de Poggenbeekse periode. Deze keuze voor beperkte herbouw is in het masterplan niet onderbouwd, maar de reden hiervoor is gelegen in beperking van het ruimtebeslag ten gunste van natuur. Ook aspecten van leefbaarheid en sociale veiligheid spelen hier mee.

Beoordeling en aanbeveling:

Bouw van nieuwe woongebouwen op plaatsen waar paviljoens uit de periode Poggenbeek en Mertens hebben gestaan kunnen bijdragen aan de herkenbaarheid van de historische structuur. Voorwaarde is echter wel dat, de bebouwing, uitgaande van een aantal destijds toegepaste ontwerpprincipes (oriëntatie, ontsluiting, relatie met de tuin, zichtlijnen) op een eigentijdse, en met een onderling verwante verschijningsvorm wordt vormgegeven.

Figuur 20: voormalig paviljoen Swieten

Planprincipe: gebouwtypes, architectuur en differentiatie

De geprojecteerde bebouwing van overwegend twee en drie (soms vier) verdiepingen staat op een halfverdiepte plint van parkeergarages. De entrees bevinden zich aan de middenas en er zijn geen privé-tuinen. De nieuwbouw is niet historiserend maar sluit aan op de traditie van vernieuwende architectuur. Door te kiezen voor 3 tot 4 architecten wordt gekozen voor een gedifferentieerd maar geïntegreerd beeld. Gebouwen moeten zich tonen als singuliere volumes

Effect op cultuurhistorische waarde

De bebouwing op het terrein is in een aantal bouwperiodes te onderscheiden. In elke periode heeft steeds één architect zijn eigen stempel op de bebouwing gedrukt. De gebouwen uit een bepaalde periode vertonen een bepaalde verwantschap en zijn dus niet singulier zoals van de nieuwe bebouwing wordt verwacht. Door een teveel aan differentiatie kan de herkenbaarheid van de samenhang van de historische bebouwing geweld worden aangedaan. Een eigentijds karakter daarentegen is inderdaad op zijn plaats daar hiermee de opeenvolgende tijdsbeelden afleesbaar blijven.

Beoordeling en aanbeveling

Het principe van de herkenbare bouwperiodes pleit er voor de geprojecteerde nieuwbouw ook een onderling verwante verschijningsvorm te geven, bijvoorbeeld door één architect of supervisor die uitgangspunten bewaakt betreffende vormgeving en materiaal/kleur. Gelet op de hoeveelheid nieuw programma is het ook van belang dat de nieuwe laag ingetogen en terughoudend van karakter is.

Figuur 21; wonen in het groen uit de periode Poggenbeek

Uitgangspunt: laanbeplanting herstellen, natuurontwikkeling en ontmanteling Dennendal

De laanbeplanting in het gebied wordt behouden en waar mogelijk hersteld, in combinatie met een eenrichtingscircuit voor het autoverkeer en vrijliggende wandelpaden. Op plekken waar bebouwing wordt gesloopt wordt bos aangeplant, parkeren op de middenas gedeeltelijk op straat (graskeien).

Figuur 22; nieuw ontworpen lanenstructuur (kaartbeeld West 8)

Effect op cultuurhistorische waarde

Herstel van de laanbeplanting (en incidenteel ook van verkeersroutes) is zeer waardevol voor de herkenbaarheid van de ontworpen historische structuren. Het beperken van verhardingbreedtes, het loskoppelen van wandelpaden en het gebruik van graskeien dragen allemaal bij aan het behoud

van het landschappelijke beeld. De geparkeerde auto doet hier afbreuk aan, zeker bij de aantallen waar het nu om gaat. De aanplant van bospercelen op plekken waar wordt gesloopt kan nadelig zijn voor de herkenbaarheid van de historische structuur.

Beoordeling en aanbeveling

De afwisseling van natuurlijke en ontworpen landschapselementen is in dit gebied cruciaal. De dubbele bomenrijen vormen misschien wel het belangrijkste middel om de structuur van de Willem Arntsz hoeve herkenbaar te houden. Dit kan echter worden ondersteund door selectief de spontaan ontstane onderbegroeiing direct aan de midden en dwarsassen selectief op te schonen. Ook bepaalde zichtlijnen naar landschap en paviljoens zouden in ere kunnen worden hersteld. Elke geparkeerde auto in de middenas, zeker ter plaatse van de bestaande en nieuwe binnentuinen, is er een teveel.

Figuur 23; padenstructuur met dubbele bomenrijen

5.3 Algemene conclusies en aanbevelingen

- Met het voorgestelde plan worden de nog bestaande cultuurhistorische waarden grotendeels behouden. Immers de structuur van het terrein blijft intact en wordt zelfs hersteld en versterkt, (vrijwel) alle waardevolle historische bebouwing blijft bewaard, de lanenstructuur wordt hersteld en enkele gesloopte paviljoens worden 'teruggebouwd'.
- De toe te voegen nieuwbouw zet op enkele punten het zicht teveel dicht met name ter plaatse van de Brink.
- Voor het ruimteafsluitend gebouw Vijverhof-zuid is een alternatief op zijn plaats, zodanig dat het zicht vanaf de middenas op het heidegebied gehandhaafd blijft. Dit kan bijvoorbeeld door de bestaande stroken nog eens (versprongen) te verlengen
- Overwegen om het geprojecteerde gebouw Sylvia Borin meer te isoleren in het bos, zoals ook bij het Heuveltje aan de orde is.
- In het algemeen is behoud van zichtlijnen op zijn plaats. Dit kan bereikt worden door selectief te snoeien in de onderbegroeiing. Met name Spinoza in het zicht vanaf de middenas behouden.
- Architectuur van gebouwen maar ook die van openbare ruimtes uitvoeren met een bepaalde terughoudendheid en onderlinge verwantschap. Hierdoor kan een nieuwe hedendaagse ontwikkelingslaag ontstaan.
- Bij herbouw paviljoens toepassen van verwijzingen naar oorspronkelijke principes; oriëntatie, ontsluiting, relatie met de tuin, zichtlijnen, massa- en volumeopbouw, geleding, detaillering, kleur- en materiaalgebruik.
- Beperking van parkeervoorzieningen in de middenas tot het hoogst noodzakelijke.
- Behoud en herstel van oorspronkelijke wegen- en padenstructuur met dubbele laanbeplanting

Figuur 24; het Heuveltje heeft een meer vrije positie in het bos; hier is goed gebruik gemaakt van het reliëf

6. Beleid en instrumenten

6.1 Inleiding

6.2 Richtlijnen archeologie

6.3 Cultuurhistorie en archeologie in het bestemmingsplan

6.4 Planbegeleiding en supervisie

6.5 Richtlijnen architectuur en welstand

6.6 Richtlijnen buitenruimte

6.1 Inleiding

De informatie uit de cultuurhistorische analyse en de confrontatie hiervan met de gekozen ontwikkelingsprincipes is in het navolgende hoofdstuk op zodanige wijze uitgewerkt, dat in de loop van het ontwikkelingstraject getoetst kan worden aan voor het betreffende stadium relevante randvoorwaarden en criteria. Hiertoe zijn aanbevelingen geformuleerd voor:

- Aanwijzingen in het kader van behoud archeologische waarden
- Stedenbouw /RO; cultuurhistorische paragraaf ten behoeve van bestemmingsplan, op behoud cultuurhistorie gerichte voorschriften en bepalingen
- Stedenbouw/architectuur; advies ten aanzien van planbegeleiding en supervisie.
- Bouwen/welstand; welstandscriteria voor bestaande en nieuwe gebouwen.

Landschapsonwerp/civiel techniek; criteria voor herinrichtingsplan(nen) openbare ruimte.

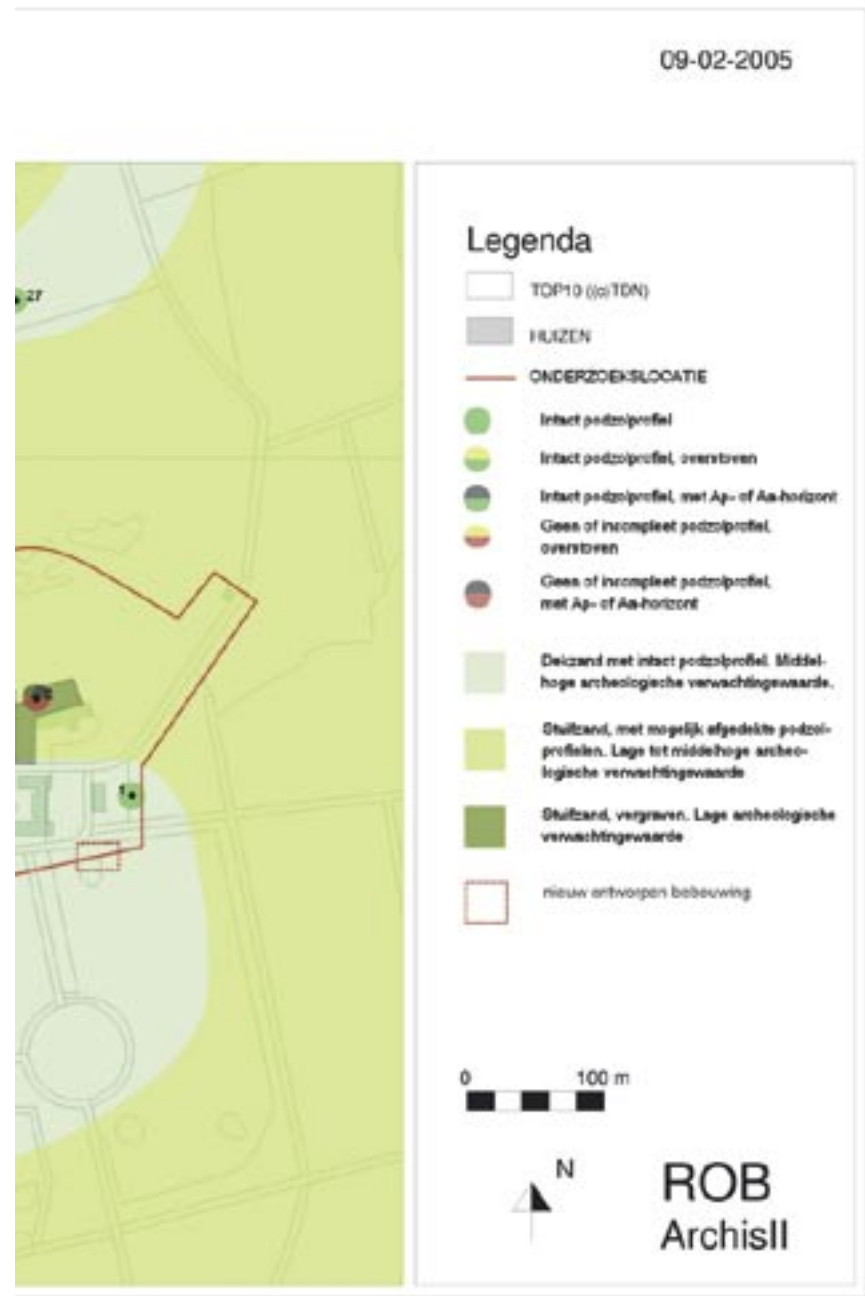
6.2 Richtlijnen archeologie

Op grond van het bureauonderzoek en de geplaatste boringen is een beeld geschetst van de archeologische verwachting van het plangebied. Er worden drie verschillende gebieden onderscheiden met verschillende verwachtingsniveaus. Per gebied zal nader advies worden gegeven voor een te volgen onderzoekstraject in het kader van eventuele grondwerkzaamheden in de toekomst. De verschillende gebieden zijn weergegeven in figuur 25.

Het dekzandgebied, met daarin intacte podzolibodems, heeft een middelhoge archeologische verwachtingswaarde. Geadviseerd wordt om voorafgaand aan eventuele grondwerkzaamheden een specifiek op de bouwlocatie(s) gericht verkennend inventariserend veldonderzoek uit te voeren.

Het stuifzandgebied heeft op zich een lage archeologische verwachtingswaarde, maar de mogelijkheid bestaat dat er onder het stuifzand nog intacte podzolen worden aangetroffen, waarvan de archeologische verwachting middelhoog is. Omdat de variatie op korte afstand groot is, wordt een intensieve boorcampagne niet doeltreffend geacht en wordt geadviseerd om bij eventuele grondwerkzaamheden een opgraving met beperkingen (voorheen archeologische bouwbegeleiding) uit te voeren.

Het bebouwde deel van het stuifzandgebied is sterk vergraven. Eventuele vervolgstappen worden niet nodig geacht.

Figuur 25; Archeologische verwachtingskaart van de Willem Arntszhoeve in Den Dolder, op basis van bureau- en booronderzoek. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 9 februari 2005, bewerkt door A.J. Wullink/J.E.F. Muhren.

6.3 Cultuurhistorie en archeologie in het bestemmingsplan

Mogelijkheden van planologische bescherming

Naast de wettelijke beschermingsmogelijkheden van onder andere de Monumentenwet, de gemeentelijke monumentenverordening en kapverordening biedt het bestemmingsplan enkele expliciete beschermingsmogelijkheden voor zowel beschermingswaardige bebouwing als de bijbehorende omgeving en de aanwezige archeologische waarden. Verder is het bestemmingsplan bij uitstek het instrument om de gebruiksmogelijkheden en bouw- en uitbreidingsmogelijkheden van de nieuw geprojecteerde bebouwing te regelen in relatie tot de aanwezige cultuurhistorische en archeologische waarden. De gemeente zou kunnen overwegen het gebied aanvullend aan te wijzen als gemeentelijk beschermd gezicht. Hiermee wordt de betekenis van het bestemmingsplan als conserverend instrument versterkt.

Bebouwing

Een samenstel van conserverende bouwvoorschriften en een gedetailleerde plankaart zorgt voor instandhouding van het oorspronkelijke beeld van de bebouwing zonder dat deze kunnen worden vergroot/uitgebouwd.

Ter bescherming/versterking van aanwezige structuren en waarden kan nieuw geprojecteerde bebouwing middels exacte bouwvlakken en bebouwingsvoorschriften planologisch mogelijk gemaakte te worden. In de huidige fase waarin het plan zich bevindt dient uiteraard enige flexibiliteit. Te worden ingebouwd voor de exacte invulling van de bouwvlakken

Omgeving

De (bescherming tegen) kap van bomen is middels het bomenbeleid, het kapvergunningstelsel in combinatie met de aanwijzing van de stedenbouwkundige structuur als gemeentelijk monument op adequate wijze geregeld in de gemeente Zeist. Bescherming tegen aanplant van bomen en heesters op plaatsen waar behoud van zichtlijnen en openheid wenselijk is kan worden ondergebracht in een aanlegvergunningstelsel waarbij slecht vergunning wordt verleend voor aanplant indien dit past in de cultuurhistorische context. De (bescherming tegen) aanleg van allerlei verhardingen voor diverse doeleinden kan eveneens worden ondergebracht in een aanlegvergunningstelsel met gelijksoortige voorwaarden.

Archeologie

Daar waar de archeologische verwachting hoog is, kan in het bestemmingsplan een zogenaamde dubbelbestemming "Archeologisch waardevol gebied" worden opgenomen met daaraan gekoppeld een aanlegvergunningstelsel dat er zorg voor draagt dat de eventueel aanwezige archeologische waarden in voldoende mate worden beschermd. Verder kan ook worden gekozen voor een regeling dat in een gebied alleen met een binnenplanse vrijstelling mag worden gebouwd. Vrijstelling wordt slechts verleend indien middels onderzoek is aangetoond dat geen archeologische waarden in het gebied zijn danwel middels opgelegde vrijstellingsvoorwaarden wordt gewaarborgd dat de aanwezige archeologische waarden niet worden aangetast.

Bescherming van de geconstateerde waarden in het huidige bestemmingsplan

Volgens het thans geldende bestemmingsplan "Buitengebied" heeft het gebied de bestemming "Bijzondere doeleinden, gast- en verpleeginrichtingen met bijbehorend terrein".

Bebouwing

Op de bestemmingsplankaart is een zeer ruim bouwvlak aangegeven waarbinnen maximaal 13 % van de oppervlakte van dit bouwvlak aan bebouwing gerealiseerd kan te worden. Dit percentage betekent in relatie tot de bestaande bebouwing een in de voorschriften genoemde extra bouwcapaciteit van circa 4545 m². Op de plankaart zijn de monumenten niet aangemerkt omdat deze toen waarschijnlijk nog niet waren aangewezen. Sloop van bebouwing is in dit bestemmingsplan niet beschermd middels een aanlegvergunningstelsel

Omgeving

In het bestemmingsplan is voor het terreingedeelte buiten het op de plankaart aangegeven bouwvlak een aanlegvergunningstelsel opgenomen voor de aanleg van wegen, paden en overige terreinverhardingen alsmede voor zowel de kap als de aanleg van bosschages en het egaliseren, ophogen en afgraven van gronden. Vergunning kan uitsluitend worden verleend indien de landschappelijke, natuurwetenschappelijke en/of cultuurhistorische waarden niet onevenredig worden aangetast. Binnen het op de plankaart aangegeven bouwvlak zijn bovengenoemde werkzaamheden op grond van het bestemmingsplan onvoorwaardelijk toegestaan.

Archeologie

De archeologie is in het bestemmingsplan niet expliciet beschermd. Het bovengenoemde aanlegvergunningstelsel noemt weliswaar de cultuurhistorische waarden maar daarmee is niet expliciet aangegeven dat archeologische waarden daarbij zijn inbegrepen.

Algemene conclusie:

In het thans geldende bestemmingsplan zijn de aanwezige cultuurhistorische en archeologische waarden planologische onvoldoende beschermd. Een actualisatie van de bestemmingsregeling is noodzakelijk. Met de opstelling van het nieuwe bestemmingsplan voor Den Dolder kan hier een gevolg aan worden gegeven.

Bescherming van de geconstateerde waarden in het nieuwe conceptbestemmingsplan

Suggesties voor een nieuwe bestemmingsregeling.

Zowel de plankaart als de voorschriften kunnen gedetailleerd van karakter zijn. In de toelichting kunnen de archeologische waarden en de in hoofdstuk 4.4 genoemde cultuurhistorische waarden concreet beschreven en aangeduid worden. Deze informatie kan worden gebruikt als hulpmiddel bij toetsing en afweging van verzoeken om vrijstellingen en aanlegvergunningen.

Bebouwing

De bestaande bebouwing zou zowel op de plankaart als in de bouwvoorschriften kunnen worden "bevroren". Gebouwen met een monumentenstatus kunnen op de plankaart worden aangeduid. Voor de op de plankaart aan te duiden beschermingwaardige bebouwing kunnen sloopwerkzaamheden in de voorschriften gekoppeld worden aan een aanlegvergunningstelsel. Nieuw geprojecteerde bebouwing zou exact op de plankaart kunnen worden aangegeven, gekoppeld aan concrete bouwvoorschriften omtrent de gewenste bouwmassa en verschijningsvorm. Toekomstige bouw mogelijkheden anders dan in de komende integrale planontwikkeling zou daarna kunnen worden uitgesloten.

Omgeving

Voor het gebied dat onderdeel uitmaakt van de historische stedenbouwkundige structuur kan een aanlegvergunningstelsel worden opgenomen waarmee de in hoofdstuk 4. genoemde cultuurhistorische waarden worden beschermd c.q. versterkt. Het aanlegvergunningstelsel dient, ter voorkoming van onnodig dubbele bescherming, met name die werkzaamheden te benoemen die niet reeds op grond van een ander regime (zoals bijvoorbeeld de kapverordening) worden beschermd.

Archeologie

Het op figuur 25 aangegeven gebied (in groen en geel) kan op de plankaart worden bestemd als gebied met een hoge archeologische verwachting. In de voorschriften zou opgenomen kunnen worden dat hier uitsluitend met vrijstelling mag worden gebouwd. Vrijstelling kan worden verleend indien wordt aangetoond dat er geen archeologische waarden in het geding zijn, danwel de aange troffen archeologische waarden niet onevenredig worden aangetast. Voor dit gebied kan tevens een aantal gebruiksverboden en een aanlegvergunningstelsel worden opgenomen die de archeologische waarden in voldoende mate beschermen.

6.4 Planbegeleiding en supervisie

De gemeente Zeist wordt geadviseerd om bij de uitwerking van het masterplan voor het gebied een architectonisch en stedenbouwkundig supervisor aan te stellen, die de ontwikkeling van bouwplannen begeleidt, en de plannen uiteindelijk voorlegt aan de welstandscommissie en/of de monumentencommissie. Ook begeleiding van de inrichtingsplannen voor de openbare ruimte zouden hierin betrokken dienen te worden.

Bij het aanstellen van een supervisor zal de gemeente zorg moeten dragen voor een heldere taakomschrijving en een goede afstemming tussen supervisie en welstands- en monumentenbeoordeling.

Uitgangspunten hierbij kunnen zijn:

- De supervisor formuleert de welstandscriteria voor het gebied;
- De gemeenteraad stelt de welstandscriteria vast die vervolgens gelden als leidraad voor de planbegeleiding door de supervisor én als kader voor de welstandsbeoordeling;
- Tijdens het planvormingsproces is de supervisor verantwoordelijk voor tijdige rapportage aan de welstandscommissie en de monumentencommissie. Controversiële kwesties kunnen leiden tot vooroverleg van de welstands- en/of monumentencommissie met de ontwerper, de planindienaar en/of de supervisor.
- Bij de bouwvergunningaanvraag vindt de definitieve beoordeling door de welstands- en/of monumentencommissie plaats waarbij de commissie rekening houdt met wat er tijdens het begeleidingsproces is besproken en besloten.
- De in de volgende paragraaf opgenomen criteria vormen de aanzet voor de vast te stellen criteria.

Indien voor een bouwactiviteit zowel een monumentenvergunning als een bouwvergunning nodig is, vindt advisering op grond van artikel 11 van de Monumentenwet plaats. Dit kan gescheiden van, gecombineerd met of geïntegreerd met de advisering op grond van artikel 12 van de Woningwet. De gemeente wordt geadviseerd om het monumentenadvies te laten opstellen voorafgaand aan het welstandsadvies.

6.5 Richtlijnen architectuur en welstand

- De nieuwe gebouwen krijgen een ingetogen, terughoudende en onderling verwante verschijningsvorm, als een nieuwe bouwlaag die over het terrein wordt gelegd.
- De nieuwe gebouwen gaan een rustige achtergrond vormen; de monumenten mogen daarvoor als individuen in het oog springen en worden niet "overschreeuwd" door nieuwbouw.
- De nieuwe gebouwen bestaan uit eenvoudige, niet-complexe volumes.
- Eenheid in: materiaalgebruik, kleur en/of vorm van de volumes.
- De (langgerekte) nieuwbouw aan de zuidzijde van de Brink dient zicht op het verdiept gelegen stuifduintjeslandschap en op paviljoen Spinoza mogelijk te houden, ofwel door het blok op te delen, of door, op bepaalde plekken, een transparante vormgeving.
- De nieuwe gebouwen hebben, zoals alle bestaande bebouwing, een hoogwaardig vormgegeven entree op maaiveldniveau direct aan de weg.
- De te vernieuwen aanbouw achter het hoofdgebouw wordt opgetrokken in baksteen, om de schakel te kunnen blijven vormen tussen beide delen van de Vijverhof.

Figuur 26; doorzicht vanaf toekomstige brink op Spinoza en het landschap

6.6 Richtlijnen buitenruimte

- De historische structuur van het terrein wordt versterkt door het herstellen van de lanenstructuur met laanbeplanting waar deze (gedeeltelijk) is verdwenen. De continuïteit en herkenbaarheid van de historische middenas (inclusief laanbeplanting) gaat voor de individualiteit van de verschillende openbare ruimtes.
- De spontane groenopslag kan plaatselijk worden verwijderd met name om dichtgegroeide zichtrelaties te herstellen. Hierbij is uiteraard afstemming nodig wat betreft de ecologische waarden.
- Het contrast tussen het 'ontworpen groen' en het 'natuurgroen' wordt gehandhaafd en door selectieve verwijdering en herstel mogelijk versterkt..
- De buitenruimte wordt zo min mogelijk verder versteend.
- In de buitenruimte in en aan de middenas wordt zo min mogelijk geparkeerd.
- Het idee van vrijstaande paviljoens in het landschap aan de dwarsassen blijft gehandhaafd; er worden geen particuliere tuinen aangelegd.
- Het natuurlijke reliëf en de bestaande hoogteverschillen worden gehandhaafd en tot uitgangspunt genomen. Waar wegen en paden door stuifduintjes snijden worden de hoogteverschillen zichtbaar gelaten of zelfs geaccentueerd. Hetzelfde geldt bij ingangen van parkeergarages en bij parkeerplaatsen.

Figuur 27; parkeren aan de middenas?

Bronnen

Literatuur

- Barends, S. e.a. (red.),** Over hagelkruisen, banpalen en pestbosjes. Historische landschapselementen in Nederland. Utrecht 1993.
- Blijdenstein, R.,** Zeist, groei en bouw. Den Dolder en Bosch en Duin. Zeist 1984.
- Blijdenstijn, R. en M. Kooiman,** Architectuur en stedenbouw in de provincie Utrecht 1850 – 1940. Zwolle/Zeist 1996.
- Bottinga, S.,** De Willem Arntsz Hoeve, Den Dolder. Een bouwgeschiedenis in foto's. Utrecht/Den Dolder 1983.
- Van Doesburg, J. & E. Drenth,** Waardestellend archeologisch onderzoek te Den Dolder. Amersfoort, in voorbereiding
- Groningen, C.L. van,** De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande, buitens in het groen. Zwolle/Zeist 1999.
- Hut, L.J., A. Poslarsky, H. Loois, B. van der Woord,** De Willem Arntsz Stichting 1461 – 1961. Utrecht 1961.
- Kooiman, M.,** Een jongere nederzetting: de Willem Arntsz Hoeve, Den Dolder. Utrecht, 1988 (deel artikel, niet gepubliceerd).
- Locher, W.P. & H. de Bakker (red.),** Bodemkunde van Nederland. Den Bosch, 1990
- Mens, N.,** De architectuur van het psychiatrisch ziekenhuis. Wormer 2003.
- De Mulder, E.F.J., Geluk, M.C., Ritsema, I.L., Westerhoff, W.E., Wong, T.E.,** De ondergrond van Nederland. Groningen/Houten 2003.
- Wullink, A.J.,** Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO), 1e fase, door middel van bureau- en booronderzoek op de Willem Arntszhoeve te Den Dolder, gemeente Zeist (U.). ARC-rapport 2005-28. Groningen/Geldermalsen, 2005
- Mrs. Th.Hanau en T. Brouwer,** Juridisch planologische mogelijkheden voor de bescherming van archeologische waarden, i.o.v. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort 01-12-2003
- Bestemmingsplan Buitengebied,** gemeente Zeist, vastgesteld door de gemeenteraad op 14 juni 1982, gedeeltelijk goedgekeurd door Gedeputeerde Staten op 10 januari 1984.

Kaarten

- Situatietekening terrein WA Hoeve,** Poggenbeek 1909
- Situatietekening terrein WA Hoeve,** Mertens 1928
- Situatietekening terrein WA Hoeve,** Mertens 1930
- Huistelefoonnet Willem Arntsz Hoeve, 1:1000,** jr. onleesbaar, na 1937.
- Waterpaskaart van een gedeelte van het terrein gelegen aan de Doldersche Weg 1 à 1000. Nederlandse Heidemaatschappij,** niet-gedateerd, ca. 1906.
- Topografische kaart 1:25.000, nr. 427,** herzien in 1906, uitg. 1910.
- Topografische kaart 1:25.000, nr. 427,** verkend 1929, uitg. 1944.
- Topographische en Militaire Kaart 1:50.000,** ca. 1850.
- Geologische overzichtskaart van Nederland (1:600.000),** NITG-TNO
- Geomorfologische kaart (1:50.000), kaartblad 32 (Amersfoort),** STIBOKA
- Bodemkaart (in Archis),** Alterra (attachment: bodem.pdf)
- HGN-kaart (in Archis),** Alterra (historisch landgebruik) (att. landgebruik_1900.pdf)
- LGN4-kaart (in Archis),** Alterra (huidig landgebruik) (att. landgebruik_nu.pdf)
- Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW, 2e generatie),** ROB (att. IKAW.pdf)
- Kadastrale kaart uit ca. 1830,** Gemeente Zeist, sectie A, Den Dolder, 3e blad, www.dewoonomgeving.nl
- Kuiper's Gemeenteatlas,** Gemeente Zeist, 1869, www.rat.de/kuijsten/atlas/ut/zeist.gif

Colofon

Opdrachtgever

Gemeente Zeist

Uitvoering

Stichting Welstandszorg Noord Holland

i.s.m.

Muhren Urban Design, Leeuwarden

Beek & Kooiman Cultuurhistorie, Amsterdam

ARC, Groningen/Geldermalsen

John Dekker A&O; Waarland

